

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДУ «ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТА ІСТОРІЇ НАУКИ ІМ. Г.М. ДОБРОВА НАН УКРАЇНИ»**

ПИЛИПЧУК ОКСАНА ОЛЕГІВНА

УДК 340:061.2(477–25)(091)

**КИЇВСЬКЕ ЮРИДИЧНЕ ТОВАРИСТВО (1877–1919):
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ, НАУКОВА ТА
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Державному університеті інфраструктури та технологій МОН України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Стрелко Олег Григорович
 Державний університет інфраструктури та технологій МОН України, професор кафедри технологій транспорту та управління процесами перевезень

Офіційні опоненти доктор історичних наук, професор
Дацків Ігор Богданович
 Західноукраїнський національний університет МОН України, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії

доктор історичних наук, професор
Коробченко Ангеліна Анатоліївна
 Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького МОН України, професор кафедри педагогіки і педагогічної майстерності

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Литвинко Алла Степанівна
 ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України», провідний науковий співробітник

Захист відбудеться «___» квітня 2021 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.189.02 у ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України» за адресою: 01001, Київ, вул. Грушевського, 4, великий конференц-зал, 2 поверх.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України» за адресою: 01001, Київ, вул. Грушевського, 4, к. 627.

Автореферат розісланий «___» березня 2021 р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради,
 кандидат історичних наук,
 старший науковий співробітник

В.Г. Гармасар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зростаючий інтерес до історії наукових товариств, створених при університетах Російської імперії, повністю виправданий. Адже значення конкретного внеску, зробленого членами того чи іншого товариства у загальний розвиток науки й техніки, сприяє виробленню більш глибокого і всебічного уявлення про їх сучасний стан. Багато з того, чим володіє наука сьогодні, зобов'язане діяльності відомих наукових товариств як своєрідних наукових центрів розвитку освіти, науки й техніки.

До останнього часу більшість робіт з історії діяльності наукових юридичних товариств було присвячено в основному Московському, Петербурзькому, Харківському, Одеському і Тартуському товариствам. Нагальною необхідністю стало вивчення наукової спадщини і інших таких товариств. Серед них провідне місце належить Київському юридичному товариству (1877–1919), діяльність якого почалась в другій половині XIX ст. і тривала 42 роки. Дане товариство здійснило суттєвий внесок в систематичний розвиток багатьох галузей юридичної науки.

Обравши об'єктом свого дослідження Київське юридичне товариство (далі КЮТ), ми прагнули на основі історико-наукового аналізу відтворити цілісну картину історії його діяльності, в якій проблеми вищої освіти, підготовка наукових кадрів і юристів-практиків виступають в єдиному комплексі з видатними науковими дослідженнями, з традиціями Київського університету та конкретними соціально-історичними умовами розвитку нашої Батьківщини.

Історія КЮТ сьогодні дуже повчальна, особливо з точки зору з'ясування залежності його діяльності не тільки від накопичення і теоретичного осмислення наукових фактів, а й від реальних форм суспільної свідомості і національних традицій. Аналіз конкретних концепцій київських юристів абсолютно необхідний для з'ясування генези багатьох наукових ідей і проблем. Вона є яскравою сторінкою в розвитку нашої вітчизняної культури у другій половині XIX – початку XX століть. Товариство відіграло важливу роль в науковому, громадському і культурному житті України.

Накопичений в Товаристві величезний моральний і духовний потенціал, який склався в ньому, і досі залишається тією незмінною цінністю, на якій виховуються молоді вчені. Досягнення КЮТ створили передумови і основу для розвитку багатьох наукових напрямків сьогодні. Нарешті, багато фундаментальних проблем, які вирішувалися в Товаристві, зберігають свою актуальність і до сьогодні.

Питання про роль КЮТ в розвитку юридичної науки досі не отримало належного висвітлення в науковій літературі. Робіт, в яких це питання розглядалося б з позицій сучасної юридичної науки, наскільки нам відомо, немає. А поміж тим досвід КЮТ заслуговує ґрунтовного дослідження, покликаний не тільки висвітлити історію Товариства, а й його роль у здійсненні фундаментальних досліджень з цивільного права, кримінального права,

римського права і інших галузей юридичної науки. Автор дисертації робить спробу заповнити цю прогалину.

Викладені мотиви і визначили предмет дослідження – діяльність Київського юридичного товариства (1877–1919) в цілому, головними напрямками історико-наукового аналізу при цьому були обрані два аспекти: з одного боку, показати КЮТ як особливу форму дослідницької діяльності (для цього довелося висвітлити основні питання організації, структури і суспільної діяльності Товариства), а з іншого боку – проаналізувати основні напрями наукової діяльності членів Товариства, приділивши найбільше уваги різним галузям юридичної науки і їх правовим інститутам. Усе сказане і визначає значення даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає тематиці Центру досліджень з історії науки і техніки ім. О.П. Бородіна Державного університету інфраструктури та технологій МОН України «Історія науки і техніки в напрямках, школах, іменах» (державний реєстраційний номер 0107U002218).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі історико-наукового аналізу розкрити організаційні засади, наукову та культурно-просвітницьку діяльність Київського юридичного товариства. Її реалізація потребує вирішення таких **завдань**:

- встановити ступінь вивченості зазначеної проблеми в історіографії, проаналізувати стан і характер джерельної бази;
- окреслити коло найважливіших методологічних підходів, принципів і методів для розв'язання актуальних проблем обраної теми;
- розкрити передумови виникнення юридичних товариств в Російській імперії;
- з'ясувати особливості формування та розвитку Київського юридичного товариства, розробити періодизацію і визначити основні напрями його діяльності;
- здійснити аналіз основних напрямів наукової діяльності Київського юридичного товариства, показати його внесок в розвиток провідних галузей права та окремих правових інститутів;
- встановити взаємозв'язок наукових здобутків Київського юридичного товариства із сьогоденням;
- відтворити картину діяльності українських юридичних товариств – послідовників Київського юридичного товариства в Україні і еміграції.

Об'єкт дослідження – розвиток юридичної науки в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Предмет дослідження – організаційні основи, наукова та культурно-просвітницька діяльність Київського юридичного товариства.

Методологія дослідження. Для досягнення мети та розв'язання завдань дослідження нами використано низку підходів, принципів і методів, які використовуються у історично-наукових дослідженнях. Серед них теорія пізнання, історичний, системний, інституціональний, логічний, герменевтичний, нарративний підходи; принципи історизму, науковості, багатофакторності,

всебічності пізнання і конкретності. Методологічною основою даного наукового дослідження є загальнонаукові методи пізнання, методи соціально-гуманітарного та історичного знання, конкретно-наукові методи пізнання державно-правових явищ, а також спеціальні методи науково-юридичного пізнання.

Питання кількох методів аналізу виправдано складністю і неоднозначністю об'єкту дослідження та необхідністю глибокого пізнання предмету дослідження, яке не обмежується систематизацією багатого фактологічного матеріалу, а виходить на рівень філософських та світоглядних узагальнень.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – початок XX століть і позначаються двома датами: 1877 – рік заснування КЮТ та 1919 – рік припинення діяльності Товариства. Разом з цим в дисертації розглядається період визрівання передумов створення КЮТ і період подальшого розвитку досліджуваних у ньому напрямів діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дана робота є першим в українській науці комплексним дослідженням, у якому висвітлено організаційну, наукову, просвітницьку і правотворчу діяльність Київського юридичного товариства.

В результаті проведеного дослідження *вперше*:

- проведено історіографічний аналіз наукової розробки проблеми та джерельної бази дослідження. Введено до наукового обігу широке коло документальних матеріалів, виявлених в історичних архівах м. Києва;
- здійснено комплексний історико-науковий аналіз організаційних засад, наукової та культурно-просвітницької діяльності Київського юридичного товариства. Визначено основні наукові напрями діяльності Товариства, встановлено імена лідерів, що очолили наукові розвідки в наукових напрямках та їх правових інститутах;
- наведено маловідому інформацію про КЮТ, уточнено і конкретизовано оцінки і висновки, які стосуються окремих аспектів його діяльності;
- показано значення наукової спадщини Київського юридичного товариства в контексті розвитку українського права та української правосвідомості;
- подано загальний огляд і критичний аналіз тих видань КЮТ, які відіграли важливу роль в публікації праць вітчизняних вчених-юристів, в інформації наукового співтовариства про новітні досягнення науки;
- висвітлено внесок КЮТ у процес правотворчості, зокрема у створення окремих законів і нового цивільного кодексу Російської імперії;
- показано значення наукової спадщини Київського юридичного товариства для правової системи сучасної України.

Поглиблено та доповнено:

- результати попередніх історико-правових досліджень з діяльності юридичних товариств Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.;
- знання з історії провідних галузей права, таких як теорія держави і права, конституційне, римське, цивільне, кримінальне та українське звичаєве право.

Набули подальшого розвитку:

- аналіз, зміст та основні напрями діяльності Київського юридичного товариства;
- дослідження з історії діяльності юридичних товариств – послідовників КЮТ;
- досвід Київського юридичного товариства в контексті реформування юридичної науки в Україні на сучасному етапі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження витікає із завдань історії науки та освіти, пов'язаних з необхідністю глибокого і всебічного вивчення ролі громадсько-наукових організацій. Освоєння історії КЮТ дозволяє вивчити конкретні особливості і форми його діяльності в умовах Російської імперії, його участь у вирішенні конкретних питань юриспруденції. У зв'язку з цим вивчення історії функціонування наукових товариств набуває важливого значення і для створення фундаментальних праць з історії юридичної науки. Новий погляд на доробок вчених, які працювали в Товаристві, сприятиме збагаченню історико-наукового знання і може бути використаний для поглибленої розробки відповідних питань історії української юридичної науки. Фактичний матеріал, який міститься в роботі, теоретичні узагальнення, здійснюють реальний внесок в розробку історії українського права. Це дозволяє обґрунтувати можливі шляхи його творчого використання у сучасній науці.

Матеріали даного дослідження можуть бути використані: у вищих навчальних закладах у процесі викладання історії науки і історії права; при розробці загальних і спеціальних курсів з історії науки і історії права; в процесі науково-дослідної роботи аспірантів; в системі підвищення кваліфікації наукових кадрів.

Особистий внесок здобувача. Усі публікації написані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації доповідалися і обговорювалися на конференціях: на 8–16 Наукових читаннях, присвячених життю та діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) (м. Київ, 2012–2020); 21–24 Всеукраїнських наукових конференціях молодих істориків науки, техніки, освіти та спеціалістів (м. Київ, 2016–2019); на 15 та 16 Всеукраїнських конференціях з історії науки й техніки «Актуальні питання історії науки і техніки (м. Київ, 2016, 2017); на Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід (м. Северодонецьк, 2016); на Міжнародній конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку: (До 475-ї річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права, 615-ї річниці першої документальної згадки про місто Ров та 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського) (м. Київ; Бар, Вінницька обл., 2016); на Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження видатного вченого-агробіолога, одного із дієвих організаторів академічної науки в Україні – професора С.Л. Франкфурта (1856–1954) (м. Київ, 2016); на XI та XII Міжнародних наукових конференціях «Актуальні питання історії, археології, науки і техніки: методологія, пошуки, роздуми, знахідки» (м. Северодонецьк, 2018, 2019); на Міжнародній конференції

«Світ і Україна у дзеркалі сучасної історії: актуальність діалогу» (м. Северодонецьк, 2019); на Міжнародній конференції «Perspectives and Problems of Integration in the European Research and Education Area» (м. Кагул, Молдова, 2020); на 19-й Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ, 2020).

Публікації. Результати дослідження викладено у 48 публікаціях автора. Серед них 1 індивідуальна монографія; 24 статті, з яких 22 – у наукових фахових виданнях України і 2 – у наукових іноземних виданнях; 23 публікації у матеріалах та збірниках наукових конференцій.

Автор дисертації несе відповідальність за автентичність перекладу назв статей, книг, матеріалів, що цитуються з оригіналу українською мовою.

Структура та обсяг дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури (630 найменувань) і 9 додатків (на 13 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 500 сторінок, в тому числі 436 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкрито актуальність теми дослідження і зв'язок дисертаційної роботи з науковою тематикою, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи дослідницького пошуку, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо особистого внеску здобувача, апробації та структури дисертації.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологія дослідження»** наведено результати історіографічного аналізу теми дослідження, характеристику її джерельної бази, обґрунтовано методологію дослідницького пошуку.

У підрозділі 1.1 **«Історіографія дослідження»** систематизовано узагальнювальні наукові праці попередніх дослідників, виявлено проблеми, пов'язані з темою дослідження, які потребують поглибленого вивчення.

Весь масив історіографії за темою дисертаційного дослідження слід розділити на декілька етапів: *перший етап* – дослідження, в яких уперше висвітлено окремі аспекти досліджуваної проблеми (1877–1917 рр.); *другий етап* – праці радянської доби (1917–1991 рр.); *третій етап* – наукові розвідки часів незалежної України (1991 р. – сьогодні).

Перша спроба дати оцінку діяльності юридичних товариств Російської імперії, яка власне розпочинає *перший етап* історіографічного дослідження, була зроблена В.І. Кохновим у статті «Значення юридичних товариств у справі наукової розробки права» (1875). Автор здійснив огляд головних напрямів наукових досліджень членів різних юридичних товариств країни, правда, на цей час КЮТ ще не існувало. В.І. Кохнов відзначив їх непересічне значення для

розвитку вітчизняної юриспруденції¹. Дуже вартісні відомості з історії започаткування юридичних товариств у Західній Європі та в Російській імперії, про їх спільні риси та особливості форм і методів роботи ми отримали із статті члена Одеського юридичного товариства М.І. Шимановського «Історичний нарис утворення і розвитку юридичних товариств в Росії» (1882)².

Деякі публікації, які мають певний інтерес для дослідження історії КЮТ, з'явилися в останній чверті XIX ст. і належать перу юристів, членів даного Товариства. Так, нам відома промова професора Київського університету, Голови Київського юридичного товариства О.Ф. Кістяківського «Про значення і мету юридичних товариств у правовому житті нашої Вітчизни і про ставлення їх до судової реформи» (1883). Дана промова була виголошена ним у 1879 р. на одному із зібрань Товариства і опублікована в «Трудах Київського юридичного товариства»³. Лаконічно про діяльність КЮТ зазначається в Енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона (1897)⁴. Під час роботи над монографією ми в якості джерел використали такі видання юридичного профілю як газети, у яких авторами статей були члени КЮТ. Газета «Право» постійно повідомляла громадськість про діяльність юридичних товариств. А з 1902 р. комплексну інформацію про роботу різних юридичних товариств друкувала тільки дана газета. Оскільки в цей час протоколи зібрань Київського юридичного товариства не друкувалися, то ця газета успішно заповнила прогалину, яка виникла⁵.

Для радянського періоду – *другий етап* в історіографії досліджуваної проблеми, є характерним радянське забарвлення тих чи інших історичних подій і явищ у галузі юриспруденції. Загалом праці з історії юридичної науки в цей період не містили поглибленої інформації про Київське юридичне товариство. Та інформація, яка подавалася, була стислою і не відзначалася оригінальністю. Дослідження історії діяльності КЮТ в радянські часи здійснювалися дуже слабо. Лише поодинокі праці містять історичний коментар з тих, або інших питань діяльності Товариства.

Проблемі становлення і діяльності КЮТ присвячено певне місце у колективній монографії «Нариси з історії юридичних наукових закладів СРСР» (1962 та 1986 рр.)⁶. Автори публікацій в даній монографії дійшли висновку, що дореволюційні юридичні товариства не представляли особливого інтересу через суто академічний характер і, по суті, були відірвані від досягнень загальнокультурних і ідеологічних завдань – таких пріоритетних для радянських наукових організацій. Через вказані «недоліки» юридичні товариства тривалий

¹ Кохнов В.И. Значение юридических обществ в деле научной разработки права. *Юридический вестник* (Москва). 1875. № 2–3. С. 35–45.

² Шимановский М.И. Исторический очерк образования и развития юридических обществ в России (Приложение к протоколу 19 февраля 1882 г. заседаний юридического общества при Новороссийском университете). Отд. отт. Одесса, 1882. 62 с.

³ Кістяковський А.Ф. О значении и цели юридических обществ в правовой жизни нашего общества и об отношении их к судебной реформе (речь действительного члена общества, 1879). *Труды Киевского юридического общества. Прибавление к протоколам 1880 г.* Киев, 1883. С. 327–342.

⁴ Юридические общества. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Санкт-Петербург. 1890–1907. Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.

⁵ Киевское юридическое общество. *Право*. 1902. № 19. С. 562, 565.

⁶ Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. Москва: Наука, 1976. 238 с.

час не цікавили спеціалістів як предмет самостійного вивчення. Разом з цим, в цей же час побачила світ стаття В.П. Прокоф'єва «Перший з'їзд російських юристів» (1975)⁷. Стаття була присвячена 100-річчю проведення даного з'їзду. Слід однак зауважити, що автор статті у своїй оцінці роботи з'їзду як зібрання цивілістів, яке було малоцікавим широкій публіці і спеціалістам з інших галузей науки, проявив необ'єктивність, вірність ідеологічним і політичним настановам радянського вченого і фактично підтвердив існуючу думку про некорисність і непотрібність вивчення історії юридичних товариств Російської імперії.

Власне саме тому нам зрозуміло, що наступна праця історика-правознавця, присвячена даній проблематиці (досі єдина) з'явилася на світ значно пізніше, у 1989 році. У своїй статті «Юридичні товариства дореволюційної Росії» О.Г. Горін викладає свій погляд на причини виникнення юридичних товариств в Росії, характеризує організаційну сторону їхньої діяльності, аналізує основні напрями робіт кожного конкретного товариства⁸.

Стосовно даної публікації В.С. Міридонова зазначає: «З точки зору автора статті юридичні товариства були помітним явищем наукового і громадського життя тогочасної Росії другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Дана публікація була першою і поки-що єдиною спробою здійснити історико-правове дослідження діяльності добровільних асоціацій дореволюційних юристів. Приналежність юридичних товариств до розряду громадських організацій, які мали на меті сприяти розвитку науки, визначила наявність згадування про ці організації у працях вчених, які займалися питаннями історії громадського руху в царській Росії другої половини ХІХ – початку ХХ століть, організаційних форм науки, вищої освіти, біографів видатних дореволюційних юристів»⁹.

Дуже важливими, на наш погляд, є праці, присвячені історії вищих навчальних закладів, в яких завжди є розділи про вчені товариства, які формувалися при вузах, але в основному інформація про юридичні товариства була невтішною для нас – в цих працях все вичерпувалося вказівкою про їх існування¹⁰. Серед низки монографічних досліджень, які сприяли з'ясуванню історії розвитку юридичної науки ми виділили монографію В.Р. Лейкіної-Свирської¹¹ «Російська інтелігенція в 1900–1917 рр.» (1981) та навчальний посібник О.Ф. Скакун¹² «Політична і правова думка на Україні» (1987).

Важливе місце в історіографії проблеми займають дослідження розвитку науки взагалі, і юридичної науки, зокрема. В даному контексті суттєвий інтерес для нас становить монографія О.В. Соболевої «Організація науки в пореформеній Росії» (1983). В ній, в основному, розглядається урядова політика Російської імперії в галузі науки, особливості організації мережі наукових установ і підготовки наукових кадрів у другій половині ХІХ століття. В

⁷ Прокофьев В.П. Первый съезд русских юристов. Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР. Калининград, 1977. Вып. 5. С. 142–147.

⁸ Горин А.Г. Юридические общества дореволюционной России. Государство и право. 1989. № 7. С. 117–123.

⁹ Миридонова В.С. Юридические общества России (1865–1917 гг.): дисс...канд. юридических наук: 12.00.01 Нижний Новгород. 2002. С.3.

¹⁰ Корбут М.К. Казанский государственный университет за 125 лет. Казань, 1930. Т.2. С. 50.

¹¹ Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 гг. Москва: Мысль, 1981. 285 с.

¹² Скакун О.Ф. Политическая и правовая мысль на Украине. Харьков, 1987. 128 с.

монографії окремих підрозділ присвячено науковим товариствам, які виникли в цьому періоді. Автор наголосила, що наукові товариства, які були створені наприкінці 60-х років XIX ст. при вітчизняних університетах, стали особливою формою дослідницької діяльності: «Наукові товариства в Росії зіграли в пореформену епоху значну роль у розвитку вітчизняної науки. В них піднімалися, обговорювалися і вирішувалися важливі дослідницькі проблеми теоретичного і прикладного характеру, товариства широко пропагували найкращі досягнення науки і техніки, були чудовою школою для молодих вчених»¹³. Про КЮТ згадується побіжно в загальному контексті проблеми.

У вивчення історії дореволюційних громадських організацій значний внесок зробив російський вчений О.Д. Степанський¹⁴. Цій проблемі він присвятив 5 монографій і низку статей. Однак юридичним товариствам у його працях приділяється мало уваги. В монографії «Громадські організації в Росії на межі XIX–XX ст.» (1982) він виділив деякі характеристики юридичних товариств (за складом, місцем виникнення) і лише поодинокі факти з них наводяться для ілюстрації стану наукових об'єднань загалом.

З 90-х років XX ст. і до 2000 р. розпочався *третій етап* у дослідженні історії становлення та функціонування КЮТ, відчувається, що поступово відроджується історіографія історико-юридичної науки. Зрозуміти особливості становлення та розвитку юридичної науки в Україні нам допомагали праці сучасних істориків юридичної думки. Так, московський історик С.С. Секиринський у своїй статті «Юридичний вісник» (1872–1892), як джерело з історії ліберально-конституційної думки» (1990) вперше висвітлює історію розвитку юридичної науки, зокрема і в Україні, на сторінках престижного тоді і тепер періодичного видання. У статті показано становлення юридичної науки, розкривається творчість визначних і маловідомих українських правознавців. Зокрема, автором показана роль перших наукових юридичних товариств у популяризації юридичних знань¹⁵.

В наступному, 1992 р., у Києві захистила дисертацію Л.Г. Заблоцька на тему «Історія розвитку науки міжнародного права в Київському університеті у дожовтневому періоді». Ця праця вміщує низку наукових розвідок, присвячених різним аспектам розвитку міжнародного права юристами Київського університету і зокрема членами КЮТ. Автор монографічного дослідження прагнула на широкому, в тому числі архівному матеріалі, відтворити історію розвитку науки міжнародного права в Київському юридичному товаристві¹⁶.

Нам також було цікавим видання «Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України» (1992), в якому зібрано архівний матеріал стосовно конституційної нормотворчості в зазначений період, поданий із коментарями істориків і правознавців. Зокрема в роботі представлено нарис

¹³ Соболева Е.В. Организация науки в пореформенной России. Ленинград: Наука, 1983. С. 159–160.

¹⁴ Степанский А.Д. Общественные организации в России на рубеже XIX–XX вв. Москва, 1982. 81 с.

¹⁵ Секиринский С.С. «Юридический Вестник» (1872–1892) как источник по истории русской либерально-конституционной мысли. Из истории общественно-политической мысли России в XIX в. Москва: Наука, 1999. 240 с.

¹⁶ Заблоцкая Л.Г. История развития науки международного права в Киевском университете в дооктябрьский период: автореф. дис... канд. юридических наук: спец. 12.00.01 «Международное право». Киев, 1991. 27 с.

О.О. Ейхельмана, члена КЮТ, «Проект Конституції – основних державних законів УНР», в якому він наголошував, що протягом тривалого часу існувало багато перепон у створенні такої конституції, яка б засвідчувала незалежність України як держави¹⁷.

В монографії «Юридична наука і освіта на Україні» (1992) в історичному, освітянському та культурному контекстах розглянуто розвиток юридичної науки та освіти в Україні, що дозволило зіставити фундаментальні результати членів Київського юридичного товариства зі світовими. Показано, що історія юридичної науки завжди тісно перепліталася з історією світової юридичної науки. Окремий розділ монографії присвячено науковим товариствам, як феномену просвітництва і культури. Відзначено непересічне значення наукових юридичних товариств для розвитку науки¹⁸.

Ці праці сприяють повнішому розумінню ролі юридичних товариств: визначення їх положення в системі наукових товариств Російської імперії і України, ролі у формуванні вітчизняних традицій, наступності наукових шкіл. І все це з метою вирішення найважливіших соціальних і наукових проблем.

Монографічне дослідження В.І. Онопрієнка «Історія української науки XIX – XX століть» (1998) відтворює історію розвитку української науки, висвітлює наслідки панування радянської моделі науки і перспективи її трансформації. Зокрема, показано визначну роль наукових товариств у її становленні та розвитку. В.І. Онопрієнко наголошує, що розвиток науки в XIX – на початку XX століть був тісно пов'язаний з університетами і численними науковими товариствами при них. Автор зазначав: «Широка мережа самоврядних наукових об'єднань доповнювала систему державних наукових установ, балансувала ними, сприяла створенню диференційованої структури організації науки»¹⁹.

В монографії «Академічна юридична думка» (1998) відтворено історію становлення і розвитку юридичної науки в Україні. Значне місце відведено з'ясуванню внеску юристів Київського університету у вивчення юридичної думки. Показано роль Київського юридичного товариства у розвиток юриспруденції²⁰. Для нас стала цікавою також стаття І.Б. Усенка «Київський юридичний інститут», в якій зазначено, що він майже повністю складався з членів Київського юридичного товариства і функціонував в Україні в роках визвольних змагань²¹.

Дослідженням проблематики прав людини у Київському юридичному товаристві і формуванням вітчизняної юридичної науки займалася С.В. Максимова²². У статті «Юридичне товариство при університеті

¹⁷ Ейхельман О.О. Проект Конституції – основних державних законів УНР / Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка. 1992. С. 149–219.

¹⁸ Юридична наука і освіта на Україні. Київ: Наук. думка, 1992. 300 с.

¹⁹ Онопрієнко В.І. Історія української науки в XIX – XX століття: навч. посібник. Київ: Либідь, 1998. С.51.

²⁰ Академічна юридична думка. Київ: ІнЮре. 1998. 503 с.

²¹ Усенко І.Б. Київський юридичний інститут. *Юридична енциклопедія*. Київ: Укр. енциклоп. ім. М.П. Бажана, 1998. С. 98–99.

²² Максимова С.В. Дослідження проблематики прав людини у Київському юридичному товаристві і формування вітчизняної науки. *Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес: Мат. міжнар. науково-практичної конф.*, 24–25 лютого 1999 р. Ужгород, 1999.

Св. Володимира: його внесок у розвиток юридичної науки» (2000) авторка висвітлює роль членів Київського юридичного товариства у міжнародних наукових зв'язках у другій половині XIX ст. (на основі законодавчих документів, архівних матеріалів, загальної педагогічної та юридичної періодики)²³.

У фундаментальній монографії «Що дала Україна світові» (2000) В.І. Сергійчук в серії нарисів дає оцінку здобуткам українських юристів, членів КЮТ²⁴. У монографії С.М. Мельника «Учені-юристи Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі кримінального процесу» (2000) є багато важливого матеріалу як про КЮТ так і про окремих його членів, які займалися криміналістикою²⁵.

У монографії «Alma mater. Університет напередодні та в добу Української революції 1917–1920 рр.» (2000) історики і юристи Київського університету зібрали і проаналізували різні матеріали, спогади та документи, які стосуються діяльності університету за понад 150 років. У першій книзі «Університет Св. Володимира між двома революціями (1905 і 1917 рр.)» сучасні історики і юристи віддали належну увагу протоколам засідань Київського юридичного товариства за 1914–1916 роки. Дані протоколи дозволили пролити багато світла на діяльність університету у сфері юриспруденції, вони дозволяють відтворити історію становлення і розвитку Київського юридичного товариства та системи викладання юридичних дисциплін в університеті, розвитку юридичних досліджень і вихованню молодих юристів²⁶.

Розвиток теорії права в Київському університеті висвітлив у своїй кандидатській дисертації О.М. Ковальчук (2002)²⁷. Однією з найфундаментальніших статей про Київське юридичне товариство ми вважаємо статтю Р. Калюжного та О. Дорошенка «Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства» (2002)²⁸. Вони пишуть: «Історія Київського правничого товариства є невід'ємною складовою загальної історії розвитку української правової думки, яскравою сторінкою діяльності громадських інституцій, які брали на себе завдання дбати про розробку проблем юридичної науки і популяризувати її здобутки, поєднуючи теорію з практикою. Будучи частиною загального процесу утворення 11 юридичних товариств у Російській імперії кінця XIX – початку XX ст., Київське правниче товариство у цей період

²³ Максимова С.В. Юридичне товариство при університеті Св. Володимира: його внесок у розвиток юридичної науки. *Вісник Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. юрид. науки*, 2000. Вип. 39. С. 29–31.

²⁴ Сергійчук В.І. Що дала Україна світові. Київ: ПП Сергійчук М.І. 2000. 288 с.

²⁵ Мельник С.М. Учені-юристи Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі кримінального процесу: [монографія]. Київ: Видавничий цент «Київський університет», 2000. 270 с.

²⁶ В.А. Короткий В.І. Ульяновський та ін. Протоколи засідань Київського юридичного товариства 1914–1916 рр. / *Alma Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920 рр.: Матеріали, документи, спогади [в 3-х кн.] / Кн.1. Університет Св. Володимира між двома революціями. Київ: Прайм. 2000. С. 365–383.*

²⁷ Ковальчук О.М. Розвиток теорії права в Київському університеті в XIX – на початку XX століття: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень». Київ, 2002. 19 с.

²⁸ Калюжний Р., Дорошенко О. Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства. *Український правничий альманах*. Київ, 2002. С. 224–243. Нагорнюк О.В. Питання загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяковського: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2004. 20 с.

відрізнялося специфікою діяльності, науковістю зацікавлень та навіть внутрішньоструктурною організацією, що дає нам нині змогу, узагальнивши практику діяльності інших товариств, які існували на території сучасної України (Харківського, Новоросійського), говорити про національні особливості зростання професійної активності юридичної громадськості».

В авторефераті кандидатської дисертації О.В. Нагорнюка «Питання загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяковського» приділено особливу увагу питанням наукового доробку вченого в частині теорії кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського, багаторічного голови Київського юридичного товариства. Детально розглядається розвиток у Товаристві кримінального права, а також кримінально-виконавчого права²⁹. Автор підкреслив, що дослідження, які здійснювалися під егідою Товариства, не входили до планів робіт навчальних закладів, а зароджувалися з ініціативи вчених, які досить часто підтримували Товариство матеріально. Ідеї членів КЮТ часто реалізувалися місцевою владою.

В.М. Денисов у монографії «Антологія української юридичної думки» опублікував фундаментальну працю «Наука міжнародного права в Україні: ХІХ – перша половина ХХ століть»³⁰. Він справедливо стверджує, що члени КЮТ зробили вагомий внесок у розвиток науки міжнародного права. В цій же монографії В.М. Денисову належить солідна стаття про фундатора науки міжнародного права О.О. Ейхельмана³¹.

Зрозуміти та досягнути внесок КЮТ у юридичну науку нам допомогли монографії О.М. Костенка «Розвиток кримінально-правових ідей в Україні з кінця ХVІІІ до початку ХХ століття» (2004)³², а також «Наука міжнародного права в університеті Св. Володимира» (2004)³³.

Для розуміння класичних досліджень юристів Київського університету важливу роль відіграла дисертація С.Г. Корольової «Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського» (2004)³⁴. Основні етапи розвитку юридичної освіти в українських університетах ХІХ – початку ХХ ст. вивчала дослідниця з Дніпра О.В. Єгорова (2004)³⁵. Авторами цих дисертацій в якійсь мірі охарактеризовані основні напрями досліджень в КЮТ. Фундаментальна праця «Правовий звичай як джерело українського права»

²⁹ Нагорнюк О.В. Питання загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяковського: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2004. 20 с.

³⁰ Денисов В.Н. Наука міжнародного права в Україні. ХІХ – перша половина ХХ століть / Антологія української юридичної думки. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. Т.8: Міжнародне право. С. 7–35.

³¹ Денисов В.Н. Ейхельман Отон Отонівич / Антологія української юридичної думки. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. С. 314–316.

³² Костенко О.М. Розвиток кримінально-правових ідей в Україні з кінця ХVІІІ до початку ХХ століття / Антологія української юридичної думки. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. Т.7: Кримінальне право, С. 8–45.

³³ Наука міжнародного права в університеті Св. Володимира [в 2-х т.]. Промінь, 2004.Т.1. 456 с.

³⁴ Корольова С.Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: автореф. дис... канд. юрид. наук., спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Одеса, 2004. 21 с.

³⁵ Єгорова О.В. Юридична освіта в університетах України ХІХ – початку ХХ ст. (етапи та особливості розвитку): автореф. дис... канд. іст. наук: спец: 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ, 2004. 18 с.

(2006) містить інформацію про розвиток цього феномену у працях членів Київського юридичного товариства і знайомить із навчальним процесом та адміністративним устроєм Київського університету, традиціями та побутом університетської юридичної корпорації. Ту міститься інформація про активних членів КЮТ³⁶.

Останні два десятиліття діяльність Київського юридичного товариства, що організувалося при Київському університеті, викликає підвищений інтерес у істориків та юристів і стає предметом їхнього дослідження.

Тема Київського юридичного товариства є постійною у низці фундаментальних досліджень окремих напрямів юридичної науки. Так, у монографії П.С. Берзіна «Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження» (2008) дослідженням членів КЮТ відведено належне місце³⁷. В наступній монографії колективу сучасних вчених Київського університету «Римське право в Університеті Святого Володимира» вдалося детально розглянути проблеми і дати оцінку деяким членам КЮТ (О.О. Ейхельману, О.Ф. Кістяківському, В.А. Удінцеву та ін.) (2010)³⁸. Нарешті, для нашого дослідження неабияке значення мала монографія російського дослідника О.В. Наумова «Російське кримінальне право (загальна частина) (2011)³⁹.

Цікаві відомості про організацію діяльності Київського юридичного товариства знаходимо у праці сучасного дослідника: О.А. Іваненка «Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2013)⁴⁰.

Завершити історіографію Київського юридичного товариства слід відзначенням праць сучасного російського історика правової думки В.О. Томсінова, який присвятив низку своїх праць аналізу діяльності юридичних товариств Російської імперії. Найбільш фундаментальним є цикл статей, присвячених Московському юридичному товариству (2012)⁴¹, монографія «Юридична освіта і юриспруденція в Росії в епоху «великих реформ» (60-ті – початок 80-х років XIX ст.)» (2013)⁴². А також «Конституційне питання в Росії в 60-х – на початку 80-х років XIX століття»⁴³ і «Світило Російської бюрократії.

³⁶ Правовий звичай як джерело українського права IX – XIX ст. К.: Наук. думка. 2006.

³⁷ Берзін П.С. Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження: (монографія). Київ: КНТ, 2008. 436 с.

³⁸ Римське право в Університеті Святого Володимира: у 2-х кн. Київ: Либідь, 2010.

³⁹ Наумов А.В. Российское уголовное право: курс лекций: в 3-х томах. Том 1.: Общая часть. Москва: Волтерс Клувер, 2011. 768 с.

⁴⁰ Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 375 с.

⁴¹ Томсінов В.А. Московское юридическое общество при Императорском Московском университете. Законодательство. 2012. № 3. С. 88–89.

⁴² Томсінов В.А. Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е – начало 80-е гг. XIX ст.): учеб. пособие. Москва: Зерцало, 2013. 300 с.

⁴³ Томсінов В.А. Конституционный вопрос в России в 60-х - начале 80-х годов XIX века. 2017. М.: Зерцало-М. 326 с.

Історичний портрет М.М. Сперанського»⁴⁴. У своєму аналізі він торкається і діяльності Київського юридичного товариства.

Цікаві відомості про організацію та діяльність юридичних товариств знаходимо у праці сучасного історика Томського університету Є.Л. Крестьянникова. Він у «Журналі російського права» опублікував статтю «Юридичне товариство при імператорському Томському університеті» (2013)⁴⁵. Автор не тільки відтворив картину діяльності даного товариства, а й зумів здійснити ґрунтовний аналіз діяльності інших юридичних товариств Російської імперії. Це сприяє нам у відтворенні правдивої історії Київського юридичного товариства.

Цікаві дані знаходимо щодо діяльності юридичних товариств в Російській імперії у статті М.С. Єльцова «Про діяльність юридичних товариств в дореволюційному періоді» (2014)⁴⁶. Цікаві відомості про організацію діяльності Київського юридичного товариства знаходимо у праці сучасного дослідника: О.А. Іваненка «Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2013)⁴⁷.

Історіографічний огляд літератури свідчить, що узагальнюючого комплексного дисертаційного дослідження, де була б викладена історія Київського юридичного товариства досі немає. Згадані публікації є лише спробою постановки наукової проблеми, вони служать підґрунтям для написання дисертацій, узагальнюючих наукових праць і монографій. Окремі аспекти вивчення історії КЮТ не дають чіткої уяви про діяльність і внесок в науку і культуру Товариства, яке нас цікавить.

У підрозділі 1.2 «*Джерельна база дослідження*» зазначається, що основою джерельної бази стали матеріали державних архівів України: Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. В результаті опрацювання матеріалів про Київське юридичне товариство, до наукового обігу введено низку нових документів з різних аспектів історії створення та діяльності Київського юридичного товариства та його послідовників.

Особливе значення для історико-наукової реконструкції і загальної картини становлення та функціонування діяльності КЮТ мають надзвичайно інформативні фонди Центрального державного історичного архіву України. Всього опрацьовано 3 фонди цього архіву.

Ми залучили документи і матеріали фонду 707 «*Канцелярія попечителя Київського учбового округу*», який містить відомості про заснування при Київському університеті юридичного товариства. Залучені до дослідження

⁴⁴ Томсинов В.А. Светило Российской бюрократии. Исторический портрет М.М. Сперанского. М.: Молодая гвардия. 1991. 336 с.

⁴⁵ Крестьянников Е.Л. Юридическое общество при императорском Томском университете. *Журнал российского права*. 2013. № 9 (201). С. 85–94.

⁴⁶ Ельцов М.С. О деятельности юридических обществ в дореволюционный период. *Вестник Тамбовского государственного университета*. 2014. Вып. 12 (140). С. 1–6.

⁴⁷ Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Ін-т історії України Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 375 с.

матеріали особового фонду голови Товариства Ф.О. Кістяківського – *Фонд 263 «О.Ф. Кістяківський»*, інформацію про організаційну діяльність Товариства в останні роки ми знаходимо у *Фонді 585 «М.М. Паше-Озерський»*. Важливим джерелом вивчення історії КЮТ став *Фонд 3831 «Управа Українського правничого товариства в Чехо-Словаччині, м. Прага»*, який знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (м. Київ). Матеріали даного фонду містять цінні відомості про організацію та роботу Українського правничого товариства в Празі, яким керував відомий український вчений, член КЮТ О.О. Ейхельман (положення, протоколи, статут, звіти, доповіді, плани, кошториси, штати).

Вартісні документи з історії досліджуваної проблеми ми віднайшли у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. Зокрема, *Фонд 61 «О.Ф. Кістяківський»* інформує нас про історію створення Київського юридичного товариства, розгляд статуту КЮТ, а також звіти про діяльність і протоколи засідань Товариства за різні роки.

Цінні дані містять опубліковані джерела: збірники документів, довідкова література, періодичні видання, щоденники, листи, спогади членів КЮТ. Ці джерела передають колорит епохи, відтворюють ідейну і морально-психологічну атмосферу того часу, дають багато інформації про діяльність юридичних товариств країни.

Серед найважливіших джерел для нас є Статут Київського юридичного товариства (1893)⁴⁸, Протоколи засідань Київського юридичного товариства за роки (1877–1881) та (1909–1916) і наукові статті членів Київського юридичного товариства, які, в основному, були надруковані в часописі Київського університету «Университетские известия». Низку статей було опубліковано в «Трудах Київського юридичного товариства» (всього вийшло 3 випуски). Ми детально вивчили річні звіти Товариства про його діяльність, в них широко висвітлюється науково-організаційна діяльність Товариства, розглядалося фінансове становище.

Досить насичена та інформативна мемуарна спадщина членів КЮТ. Спогади сучасників, колег та ідейних послідовників значно доповнюють біографічні розвідки членів КЮТ. Однак, згадані джерела у своїй більшості є суб'єктивними. Вони є цінним джерелом, бо дають змогу реконструювати особистісні стосунки між членами КЮТ, з'ясувати позитивні і негативні сторони діяльності Товариства.

Слід відзначити біографічні праці членів товариства, в яких розкривається діяльність окремих вчених у Товаристві, оцінюється їх наукова спадщина.

Підрозділ 1.3 **«Методологічна основа дослідження»**. Дослідження історії діяльності Київського юридичного товариства спиралося на низку підходів, принципів і методів, які використовуються під час історико-правових досліджень.

⁴⁸ Устав Киевского юридического общества, состоящего при университете Святого Владимира и прочих русских университетах с 1878 по 1891 год включительно. Киев, 1893. С. 95–98.

Основним методологічним підходом, який обумовлює цілісне відображення дійсності і розвиток суспільно-історичної практики, є *теорія пізнання*. Її застосування дало можливість зрозуміти і відтворити історію діяльності Київського юридичного товариства на підставі його науково-практичної діяльності.

Історичний підхід дав можливість вивчити державно-правові явища, які відбувались в Російській імперії у другій половині XIX ст., побачити реальну історію держави і права як елементів суспільства, виявити історичні факти і відтворити цілісну картину історичного процесу. *Системний підхід* дозволив дослідити об'єкт з усіх напрямків, узгоджених між собою. Таким чином вдалось створити систему організації та діяльності товариства, в рамках якої усі сфери його діяльності були взаємно узгоджені і розвивались у єдиному напрямку.

Інституціональний підхід було застосовано у процесі дослідження розвитку правових інститутів. *Логічний підхід* допоміг науковій спадщині КЮТ зайняти своє місце в загальній історії розвитку українського права, його галузей і правових інститутів.

За допомогою *герменевтичного підходу* вдалось провести дослідження норм позитивного права, тобто писаних джерел права як досліджуваного періоду, так і тих, які діяли «до» і «після» діяльності КЮТ. Доцільним у даному дослідженні став *нарративний підхід*, за допомогою якого вдалось репрезентувати діяльність КЮТ в хронологічному порядку, в контексті описуваних подій, соціального життя і культури, внаслідок чого було створено науковий історичний текст.

Основними принципами, які сприяли проведенню всебічного дослідження стали принципи історизму, науковості, багатофакторності, всебічності пізнання і конкретності.

Принцип історизму дав можливість розглянути діяльність Київського юридичного товариства як історичний кінцевий процес, який відбувався в часі, в конкретних умовах і обставинах. *Принцип науковості* сприяв висвітленню причинно-наслідкового зв'язку між явищами і процесами досліджуваного періоду в контексті розвитку історичних подій і фактів. *Принцип багатофакторності* об'єднав множину різних факторів, соціально-політичних і економічних подій, які стали підґрунтям для визначення актуальних наукових питань і проблем, які вирішувало КЮТ, і напрямків їх вирішення.

Принцип всебічності пізнання було застосовано у дослідженні сукупності внутрішніх і зовнішніх сторін, ознак, зв'язків кожного наукового питання, що дало можливість створити всебічний вичерпний образ діяльності організації, як певного «живого» організму. *Принцип конкретності* дав можливість розглянути діяльність Товариства не як абстрактне явище, а як поєднання науково-організаційної діяльності конкретних осіб і їх конкретних наукових результатів. Це адекватне вираження наукової спадщини колективу людей, що працювали у певний період, у певному місці і в певній галузі науки.

Методологічною основою даного наукового дослідження є загальнонаукові методи пізнання, методи соціально-гуманітарного та історичного знання,

конкретно-наукові методи пізнання державно-правових явищ, а також спеціальні методи науково-юридичного пізнання.

Застосування *загальнонаукових методів аналізу та синтезу* дало можливість дослідити процес розвитку юридичної науки на українських етнічних землях, структуру КЮТ і об'єднати в загальну картину окремі відомості, факти та події. Також аналіз та синтез було використано у процесі опрацювання масиву наукової літератури, формування мети, завдань, об'єкту, предмету і наукової новизни дослідження. *Методи індукції і дедукції*, на основі попередньо наведених доказів, дозволили зробити відповідні висновки. Висвітленню окремих наукових понять і тверджень в межах історичного розвитку відповідної галузі юриспруденції сприяли *методи абстрагування, конкретизації і узагальнення*. Визначити роль Київського юридичного товариства в межах загального розвитку європейської юридичної науки допомогли *методи редукціонізму і холізму*.

У дослідженні було застосовано низку *методів соціально-гуманітарного та історичного знання*. Зокрема, *комплексний багатofакторний аналіз* дозволив оцінити вплив низки соціально-політичних і економічних факторів на розробку того чи іншого досліджуваного в КЮТ питання. Враховуючи, що в КЮТ працювали вчені і державні діячі нерідко протилежних поглядів, ми використали *синтетичний метод наукознавства*, за допомогою якого можна було об'єднати наукові праці і виступи протилежних сторін в єдину історію вивчення певного питання.

З метою формування цілісної картини процесу дослідження певного наукового питання було застосовано *проблемно-хронологічний метод*, який дозволив широкі теми розділити на низку вузких, які розглядались як події та явища історико-юридичного процесу у хронологічній послідовності. Визначити схожість і відмінність між досліджуваними юридичними явищами і достовірними історичними фактами допоміг *порівняльно-історичний метод*. Глибокому розкриттю змісту та визначенню часових меж діяльності КЮТ сприяв *метод періодизації*.

У системі *конкретно-наукових методів пізнання державно-правових явищ* ми використали *психологічний метод*, який дав можливість вивчити правову свідомість і суб'єктивне ставлення провідних вчених КЮТ до права і державно-правових явищ, а також визначити роль їх діяльності у правовому регулюванні суспільних відносин і забезпеченні умов для ефективного правового виховання молодого покоління вчених-юристів.

Окремого значення у дослідженні набули *спеціальні методи науково-юридичного пізнання*. Основним методом цієї системи є *метод порівняльно-правових досліджень*. За його допомогою в дослідженні вдалось співставити різні державно-правові системи країн, до складу яких входила Україна, окремі державно-правові явища, які відбувались на українських етнічних землях у різні часи, і виявити спільне і відмінне між ними.

Спеціально-юридичний метод дав можливість описати явища державно-правової дійсності за допомогою юридичної термінології, здійснити реконструкцію фактів і правових явищ, виявити тенденції і закономірності

юридичної практики, висвітлити діяльність членів КЮТ з точки зору юридичних моделей поведінки.

В окремих випадках було застосовано *формально-юридичний метод*, який давав можливість розглядати право «у чистому виді», як таке, без співставлення із економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. За допомогою цього методу вдалось простежити взаємозв'язок внутрішнього змісту правових норм і державно-правових явищ, що є дуже актуальним при аналізі форм держави і джерел права. Також у дослідженні було використано метод *тлумачення правових норм*.

У другому розділі «**Передумови виникнення Київського юридичного товариства**» зазначається, що дослідження історії Київського юридичного товариства було б неповним без вивчення етапів, подій, положень і принципів загального європейського права, адже свого часу воно здійснило великий вплив на формування правової системи України, частково сформувало ті положення, якими ми користуємось і сьогодні.

Західноєвропейське право розвивалося швидше, ніж східноєвропейське, і, врешті решт, Російська імперія, до складу якої у ХІХ ст. входила більшість сучасних українських земель, звернулась до досвіду Західної Європи, коли почала створювати власну правову систему сучасного типу. Результатом стало поєднання римського права, європейського права і звичаєвого права країни. Тільки розуміючи умови, за яких відбувалося формування правової системи Російської імперії, ми зможемо усвідомити основні причини створення Київського університету Св. Володимира і важливість розвитку в його межах юридичного факультету, який став осередком виникнення та розвитку провідних галузей права та їх правових інститутів.

У підрозділі 2.1 «**Внесок європейського права в розвиток українського законодавства (ХІІ – ХVІІІ ст.)**» наголошується, що геополітичне розташування України та її історія обумовили її приналежність до європейського правового поля. В межах власних країн або приналежності до сусідніх (Литовсько-Руська держава, Велике князівство Литовське, Річ Посполита), український народ завжди мав, в реаліях свого часу, високий рівень правової культури. Тому ще в ХV ст. він став частиною великого європейського суспільства.

Одночасно із поступовим закріпаченням українського селянства, загалом українці, які жили в Речі Посполитій, розвивались в умовах західної цивілізації, що посилювало інтеграцію українських етнічних земель в Європу. Це мало вплив на українську правову культуру і правосвідомість, і зміцнило взаємини між українськими регіонами. Сформувались умови для зародження націоналістичних і конституційних ідей. Такий процес призвів до того, що у освічених і національно свідомих українців з'явилося бажання відродити свою власну українську державу на території колишньої Київської Русі. На цьому бажанні виникло, наприкінці ХV ст. українське козацтво, яке стало провідною українською соціальною верствою і почало впливати із Запоріжжя на усі інші українські регіони.

XIX століття кардинально розвернуло розвиток європейського суспільства в сторону появи і вдосконалення правовідносин в різних галузях суспільного життя, усе більші сфери якого вимагали правового регулювання. Нації стали розуміти, що тільки формування законного правового поля в кожній країні може дати їй відповідний розвиток. Взаємовідносини як між окремими людьми, так і між цілими станами все більш ускладнювались, тому країни, як ніколи, потребували законів, які б утримували порядок. XIX століття стало періодом, коли було повністю сформовано як капіталістичне суспільство сучасного типу, так і класичне позитивне право європейських країн. І в XX століття Європа вступила вже із сформованими галузями права сучасного типу, що стало поштовхом для подальшого активного розвитку європейського права, результатами якого ми користуємось і на сьогоднішній день.

В I половині XIX ст., коли Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії, історичні події в Європі призвели до формування і впровадження відповідних демократичних начал в провідних європейських країнах, що не могло не вплинути на Російську імперію загалом, і Україну зокрема. Тому прагнення київських юристів розвивати правову науку у відповідності до реалій і традицій свого регіону було цілком обумовленим.

У підрозділі 2.2 *«Створення та діяльність юридичного факультету в університеті Св. Володимира у I половині XIX ст.»* зазначається, що розвиток науки в Російській імперії в першій половині XIX ст. призвів до появи вітчизняних університетів, зокрема Київського, який невдовзі став осередком наукової думки Південно-Західного краю.

Створенню Університету Св. Володимира в Києві передувала низка важливих соціально-політичних змін у Російській імперії. Початок XIX ст. став періодом, коли імператор Олександр I проводив свої перші державні реформи за допомогою графа Михайла Михайловича Сперанського – відомого російського державного діяча і реформатора, який був основним ідеологом самодержця. Однією з них була кодифікація російського законодавства – створення кодексу «Зведення законів Російської імперії», яке стало офіційним джерелом позитивного права в країні.

Створюючи «Зведення законів» він розумів, що впровадження даного кодексу в життя є можливим тільки за наявності нових юристів, вихованих у дусі нового законодавства. Адже на той час вітчизняне правознавство знаходилося у не найкращому стані. На всіх існуючих на той час юридичних факультетах Російської імперії викладалась тільки моральна наука – етика і застарілі системи природного і римського права. Із російського законодавства вивчалися тільки цивільні і кримінальні закони, а також судочинство без історичних пояснень і без роз'яснення внутрішнього сенсу і значення законів.

Установа, в якій створювалося «Зведення законів», стала науково-практичною школою правознавства. Тому М.М. Сперанський ужив заходів для підвищення рівня юридичної науки в Російській імперії. З цією метою із духовних академій, переважно українських, відбиралися найкращі студенти і прикріплювались до II Відділення власної III Імп. Величності канцелярії, де під

керівництвом самого Михайла Михайловича вивчали нове «Зведення законів», одночасно слухаючи лекції у СПБ університеті, а потім відправлялись до Берлінського університету на стажування.

Цими студентами були К.О. Неволін, С.М. Орнатський, С.О. Богородський, О.О. Федотов-Чеховський та інші, які у майбутньому стали відомими вітчизняними юристами, що працювали в Київському університеті. Таким чином, навколо М.М. Сперанського утворилося коло майбутніх юристів – принципово новий науково-позитивний напрям тогочасного правознавства.

Юристи нової генерації отримали посади на кафедрах в університетах, більшість – в Університеті Св. Володимира. Наприклад, К.О. Неволін вже у 1837 р., у віці 31 року, став ректором Університету і пропрацював на цій посаді аж до 1843 року. Його друзі С.М. Орнатський і С.О. Богородський неодноразово обіймали посади деканів юридичного факультету і проректорів Університету. С.О. Богородський розробив проект організації кафедр юридичного факультету. Таким чином, у Києві утворився юридичний факультет, принципово новий за стилем викладання та світосприйняття не тільки в Університеті Св. Володимира, а й в усій Російській імперії.

Київський університет за короткий час перетворився на потужний центр наукової думки. А професорсько-викладацький склад факультету сформувався як стійкий осередок юридичної думки, де закладалися освітньо-наукові традиції, проводилися наукові дослідження, виховувалися молоді вчені, які згодом утворили Київське юридичне товариство, як сформований осередок консолідації юридичної науки у всіх провідних галузях права. Професори і викладачі юридичного факультету не тільки займалися науково-педагогічною діяльністю, а й багато робили для розвитку правової думки в цілому.

Даний осередок наукової юридичної думки став міцним фундаментом для створення Київського юридичного товариства у другій половині XIX ст., в якому юридична наука набула свого найкращого розвитку шляхом розвитку провідних галузей права і їх правових інститутів, формування нових наукових напрямів, а також виховання молодого покоління вчених-юристів, наукова спадщина яких і досі вражає своїм професіоналізмом і оригінальністю.

Третій розділ дисертації **«Створення та діяльність Київського юридичного товариства»** присвячено висвітленню питань, які сприяють розумінню ролі товариства як особливої форми організації юридичної науки на українських землях, які входили до складу Російської імперії. Представлено історичну реконструкцію процесу становлення та функціонування, а також організаційно-освітню діяльність Київського юридичного товариства. Детально розглядається заснування КЮТ та його завдання, формування структури та організаційна діяльність КЮТ. Описано організаційну роботу Товариства, зокрема створення і розвиток організації, створення Відділення звичаєвого права, просвітницька і правотворча діяльність.

У підрозділі 3.1 **«Заснування Київського юридичного товариства»** зазначається, що наукові юридичні товариства з'являлись при університетах, які було відкрито у великих містах Російської імперії. Так вони стали масштабними

осередками, в яких відбувалось поєднання теоретичної і практичної інформації і розвитку юридичної науки в усіх, існуючих, на той час, галузях права. В таких товариствах збирались усі, хто мав хоч якесь відношення до права, як викладачі університетів, так і працівники правової системи і судових інстанцій. На засіданнях вони виступали із доповідями, обговорювали нагальні питання. Для вчених була корисна інформація про дію законів на практиці, а практикуючі юристи мали можливість ознайомитись із теоретичними засадами того чи іншого питання.

На підставі всього вищевказаного було окреслено два головні напрямки діяльності юридичних товариств Російської імперії. Перше – це прагнення до пошуку кращих начал справедливості, де закон повинен був займати центральне місце в правовій системі країни (на сьогодні це конституційний принцип верховенства права), а друге – вдосконалення тих знань, які вже існували, з метою підвищення рівня техніки діючого права.

Основною метою діяльності Київського юридичного товариства була розробка вітчизняного права і встановлення між юристами – теоретиками і практиками відповідного зв'язку шляхом підтримки їх наукових ідей і праць, а також організації наукового середовища для їх обговорення. Днем відкриття й початком діяльності КЮТ слід вважати 4 січня 1877 року. Законодавчою основою діяльності Товариства був Статут, виконання якого суворо дотримувались. В цьому документі були зафіксовані мета і завдання КЮТ. Членами-засновниками Товариства стали відомі юристи юридичного факультету Київського університету: В.Г. Демченко, О.Ф. Кістяківський, П.К. Скорделлі, Р.І. Базинер, К.А. Мітюков, М.А. Розов, О.В. Романович-Славатинський. Членами Товариства могли бути особи, які отримали вищу юридичну освіту, мали друковані праці з права або працювали в судових установах.

На момент утворення до КЮТ входило 19 осіб. До кінця першого –1877 року діяльності товариства їх кількість збільшилась до 86 осіб. Самі члені Товариства вважали, що найбільшим досягненням їх роботи в перший рік були не стільки результати наукової діяльності, а саме об'єднання окремих наукових і адміністративних сил. Адже у своєму складі Товариство змогло об'єднати як юристів-теоретиків, так і юристів-практиків.

У підрозділі 3.2 *«Створення Відділення звичаєвого права»* розповідається про створення у 1879 р. Відділення звичаєвого права Київського юридичного товариства. Причиною цього стала селянська реформа 1861 р., коли селян було звільнено від кріпосної залежності. Це спричинило появу великої верстви вільного населення – селянства, права якої законодавчо не визначались. У своїх стосунках і правовідносинах вони користувались тільки звичаєвим правом.

Важливість звичаєвого права була цілком усвідомлена як науковим співтовариством, так і урядовими колами. Тому цілком серйозно в країні піднімалось питання про застосовування звичаєвого права в загальних судах, адже в таких спеціальних судах як комерційні, його вже давно застосовували. Важливість даного питання полягала в тому, що Російська імперія була багатонаціональною країною і звичаєве право в таких умовах мало величезне

значення для формування цілісної правової системи на кшталт сучасної федеративної. Ці дослідження мали величезне значення для формування і розвитку, як загальної теорії права, так і окремих юридичних галузей. Тому до розробки і дослідження регіональних юридичних звичаїв провідні юристи країни підійшли з усією відповідальністю.

Крім того важливе значення мало воно і для теорії права. Тому галузеві інститути позитивного права через вивчення народного юридичного побуту отримували найкраще пояснення народній правосвідомості. Не можна не брати до уваги значення звичаєвого права, не дивлячись на його простоту і невитіюватість, адже нерідко його прості норми ґрунтувались на глибоких положеннях, сформованих народами протягом багатьох століть, які давали відповіді при вирішенні найскладніших завдань.

Не можна, також, не звернути увагу на значення вивчення звичаєвого права з точки зору методології. Правова наука, на той час, була переповнена суб'єктивними поглядами, справедливості яких нерідко доводилась авторитетом імен, а не природою явищ. У ній ще було багато метафізичних, прийнятих на віру, положень. А історичний матеріал, у певному сенсі, оживляв науку, впливав на її реальний, а не видуманий зміст. Тому вивчення звичаєвого права повинно було започаткувати в правовій науці експериментальний, заснований на практичних дослідженнях, метод вивчення юридичних положень.

У підрозділі 3.3 *«Організаційна діяльність»* розповідається про весь період діяльності Київського юридичного товариства в контексті соціально-політичних змін і реалій того часу.

В діяльності організації ми виділяємо 3 періоди. Перший період (1877–1881) – створення Товариства, початок його діяльності. Найбільшим досягненням даного періоду є дослідження більшості наукових питань членами Товариства, яке відбувалось в умовах Великих реформ, однією з яких була Судова реформа і, як результат, Судові статuti 1864 р., які принципово змінювали систему правотворчості і судочинства.

Другий період (1881–1909) – малоактивний, який проходив у умовах реакції і контрреформ після вбивства імператора Олександра II, що позначилось на гальмуванні розвитку певних галузей права і правових інститутів через невдоволення представників самодержавства, і третій період (1909–1919) – активна діяльність Товариства початку ХХ ст. після підписання імператором Миколою II Конституції Російської імперії, припинення його діяльності.

Окрім вирішення низки важливих чергових юридичних питань на засіданнях, у ХХ ст. Київське юридичне товариство провело кілька спільних з іншими товариствами засідань. Спільно з Київським психіатричним товариством, яким керував професор І.О. Сікорський, було проведено низку засідань, присвячених питанням психіатричної експертизи, розлученню через душевну хворобу одного з подружжя, науковій діяльності італійського вченого-криміналіста Ч. Ломброзо.

З Київським товариством патронату, яким керував О.М. Гедда, спільне засідання було присвячене пам'яті професор О.Ф. Кістяківського, який свого часу багато зробив у справі організації допомоги звільненим із тюрми особам.

З Історичним товариством Нестора Літописця, головою якого був професор Ю.А. Кулаковський, основною темою спільного засідання було 50-річчя з моменту звільнення селян від кріпосництва.

Зібрання КЮТ, як і раніше, відвідували гості, у т.ч. студенти Київського університету. У ХХ ст. до них приєдналися і слухачки Вищих жіночих курсів.

В даному підрозділі з'ясовано, що діяльність КЮТ була багатогранною, широкомасштабною, пронизаною високими науковими ідеями і демократичними тенденціями. Ефективність цієї діяльності забезпечувалась активною працею найвизначніших діячів науки, освіти та судової системи. Товариство було організацією з ефективною організаційною структурою і програмою діяльності, досягло непересічних результатів як у дослідженнях прикладного характеру, так і в популяризації науки.

У 1914 р. з початком Першої світової війни Київське юридичне товариство продовжило працювати вже в нових реаліях. Більшість доповідей на засіданнях було присвячено питанням війни. У вересні 1915р. Київський університет, а разом з ним і Київське юридичне товариство було евакуйовано до Саратова. Там КЮТ майже рік співпрацювало із Саратовським юридичним товариством.

Останні відомості про Київське юридичне товариство ми знаходимо в архівному фонді 858 «М.М. Паше-Озерський» ЦДА в м. Києві, який вступив до лав товариства у 24 листопада 1912 р. у віці 23 років, а 15 жовтня 1913 р. став секретарем Товариства, до останнього дня був його активним діячем і зберіг усі документи останніх років для нащадків. Вже після проголошення радянської влади у Києві 14 лютого 1919 р., 8 квітня він отримав «Звернення тимчасового комітету із створення Національної бібліотеки Української держави до Юридичного товариства при Київському університеті про присилання усіх видань в 2-х екз.», а 21 червня 1919 р. було складено «Акт опису квартири професора М.М. Паше-Озерського співробітниками Всеукраїнського комітету з охорони пам'ятників мистецтв і старини для взяття на облік».

Після цього діяльність Київського юридичного товариства, яка тривала більш як 40 років припинилась.

У підрозділі 3.4 *«Просвітницька діяльність»* вказується, що поява просвітницького напрямку в діяльності наукових організацій Російської імперії другої половини ХІХ ст. була цілком закономірною, а у випадку з юридичними товариствами навіть необхідною. Вирішення завдань піднесення рівня народної правосвідомості і освіти у другій половині ХІХ ст. набувало виключно важливого значення. До засобів досягнення просвітницьких цілей Київським юридичним товариством належали: участь у засіданнях, видання друкованих органів, друкування протоколів засідань і праць членів КЮТ, брошур юридичного змісту, читання публічних лекцій, надання премій за наукові твори за встановленими і вільними темами, створення бібліотек, організація бюро щодо надання безкоштовної юридичної допомоги населенню.

Безперечно, КЮТ, поряд з науковою роботою, здійснювало велику культурно-просвітницьку діяльність: готувало спеціальні курси у сфері юриспруденції, як для училищ та шкіл, так і для вищої освіти, брало участь у міжнародних з'їздах та конгресах. Засідання КЮТ завжди супроводжувалися дискусіями, були доступні усім, хто цікавився юриспруденцією. Фактично, в усі роки своєї діяльності КЮТ відіграло важливу роль в консолідації наукових юридичних сил.

Діяльність КЮТ була багатогранною і пронизана високими науковими ідеями. Ефективність цієї діяльності забезпечувалася активною працею визначних діячів науки, культури, освіти. Слід відзначити, що діяльність і внесок багатьох з них висвітлювалися на сторінках періодичних видань. Ці науково-біографічні дані є цінним джерелом для сучасних істориків науки і освіти, вони дають можливість краще зрозуміти минуле. КЮТ видавало «Труды», а також «Протоколы заседаний Киевского юридического общества при Университете Святого Владимира» (1877–1881, 1909–1916). Наукові праці з різних галузей юридичної науки, опубліковані в «Университетских известиях», різні за своїм характером, обсягом і науковим значенням. Поряд з короткими науковими повідомленнями і описами епізодичного характеру, тут завжди знаходили місце ґрунтовні наукові дослідження, друкувалися дисертації та монографії.

Організаційна діяльність Київського юридичного товариства була б не повною без висвітлення її правотворчої діяльності. Члени КЮТ неодноразово брали участь у розробці різних законопроектів, адже до його лав входили провідні вчені-юристи, представники судових установ, відомі адвокати, судді, правознавці, які створили в Києві стійкий осередок української юридичної думки у другій половині XIX століття.

У підрозділі 3.5 *«Правотворча діяльність»* відображено роль Київського юридичного товариства в розробці різних законодавств. Це і проект Кримінального укладення, і проект Статуту про неспроможність, і законопроект «Про зрівняння прав спадкування з законом» і чиншове питання, і залізничне питання і законопроекти «Про волосне і селищне самоуправління» і «Про попередження дроблення дрібної земельної власності».

У четвертому розділі *«Наукова спадщина Київського юридичного товариства»* проаналізована наукова спадщина КЮТ. Розкрито сутність та принцип роботи його членів. Наголошується, що наукова спадщина для будь-якого вченого товариства – це ядро, фундамент, увесь сенс діяльності, адже саме вона є відображенням великої мети організації – розвитку науки і суспільства. Юридичні товариства за специфікою свого наукового напрямку мали свої особливості, що суттєво їх відрізняло від технічних або природознавчих товариств. Їх діяльність була тісно пов'язана із державою і усіма соціополітичними змінами, перетвореннями, реформами – усім тим, що рухає державу вперед.

Досліджуючи діяльність Київського юридичного товариства ми мали справу із юридичною спадщиною вчених-юристів і юристів-практиків, які проживали переважно в Києві в період перебування українських етнічних земель в складі

Російської імперії. Тому, досліджуючи кожне наукове питання для нас було дуже важливо показати той історичний контекст, в рамках якого розвивались провідні галузі українського права. До лав Товариства входили вчені і юристи-практики різних політичних поглядів. Хтось був переконаним монархістом і прихильником самодержавства, а хтось прагнув розвивати юридичну науку в Південно-Західному регіоні відповідно до особливостей української правової культури. На цьому ґрунті нерідко траплялись непорозуміння під час обговорення тих чи інших юридичних питань.

Ми дослідили наукову спадщину Київського юридичного товариства виходячи з протоколів засідань організації і наукових праць. І хочемо сказати, що це були справді важливі, цікаві і актуальні для Південно-Західного краю доповіді. В них простежується дух часу і потреб українського суспільства в зазначений період. Ми намагались показати результати роботи київських вчених і юристів-практиків і відобразити їх важливе значення для нащадків. Тому усі досліджені питання ми розділили за галузями, саме так, як вони називаються в сучасній юридичній науці. Адже конституційне право, наприклад, утворилось із державного, а теорія держави і права бере свої витoki із енциклопедії законодавства.

Дослідження кожного з питань ми здійснювали в контексті їх розвитку в історії України, обов'язково простежуючи ці дослідження до наших днів. Адже тільки так можна усвідомити і зрозуміти значення наукового надбання вчених Київського юридичного товариства для сучасної науки українського права і її нащадків.

У підрозділі 4.1 *«Державне та конституційне право»*, стверджується, що державне право, як галузь права, бере свій початок з моменту кодифікації російського права і створення Зведення законів Російської імперії в 1835 році. Саме його норми і положення було покладено в основу курсу державного права в Київському університеті, яке першим розпочав викладати професор К.О. Неволін. Саме він вперше сформував основні принципи даної дисципліни і її завдання.

Активний науковий розвиток науки державного права розпочався вже за часів діяльності членів КЮТ у другій половині XIX століття. Найвідомішими з них є О.П. Романович-Славатинський та О.О. Ейхельман. Їх перу належать наукові праці і посібники з державного права. О.П. Романович-Славатинський був великим прихильником європейської демократії, особливо англійської, але в умовах російського самодержавства його наукова спадщина обмежилась тільки дослідженнями діючої системи. У своїх наукових працях він розглянув сутність і організацію верховної самодержавної влади і устрій імператорської сім'ї, систему державних установ, статuti цивільної служби, а також діяльність земств, церкви, суду і військових сил.

У 1882 р. до Київського університету приїхав професор О.О. Ейхельман. Його перу належить фундаментальна праця «Нариси із лекцій з російського державного права». В основу своєї державницької концепції він поклав глибокі теоретичні знання про політичну систему країни. Досліджував правові аспекти

функціонування держави. Державне право розглядав як науку, яка вивчала організацію усїєї державної влади і взаємодію її з населенням і територією. Вчений бачив необхідність у розвитку позитивної теорії державного права, адже саме вона розкривала величезне поле дослідницького матеріалу і емпіричних законів державно-правового життя народів і служила необхідним засобом глибокого наукового розуміння державних порядків окремих країн, а саме внутрішніх соціальних сил кожного інституту державного права.

Одночасно з цим низка буржуазних революцій в Європі, яка в історії носить назву «Весна народів» та початок Великих реформ в середині XIX ст. спричинили поштовх для розвитку конституційного питання в Російській імперії, що призвело до створення «Конституції Лорис-Мелікова». Одночасно ці події активізували прагнення і українського народу до самостійності.

Як наука, конституційне право на українських етнічних землях виникло тільки на початку XX ст., передувало якому державне право, але основу для цього було закладено ще у XVII столітті. Процес становлення українського конституціоналізму відбувався за часи гетьмана Б. Хмельницького, після того як у 1648 р. було створено українську незалежну державу – Гетьманщину. В ній діяла Генеральна Рада, яку очолював гетьман і тримав в своїх руках всі три гілки влади. Було видано «Статут про устрій війська запорозького», який став діючим українським конституційно-правовим актом. Судочинство здійснювалось за допомогою козацького звичаєвого права. У 1710 р. гетьман Пилип Орлик склав «Конституційні права і свободи українського війська», які базувались на дуже демократичних засадах. Ця українська козацька конституція, на той час, була найдемократичнішою в Європі і світі. Вона чітко встановлювала демократичний устрій, парламентсько-президентську республіку і державне правління в Україні і уособлювала в собі ідеал політичних прагнень українського народу.

У XX ст. наукові погляди О.О. Ейхельмана пішли далі за державне право і трансформувались в конституційне. Він активно підтримав підписання імператором Миколою II конституції у 1906 р. та стояв на засадах формування українського конституціоналізму в період національно-визвольних змагань 1917–1920 років. Приймав участь у діяльності урядів УНР, Української держави та Директорії. Є автором одного з проєктів Конституції УНР.

Важливе значення для історії української правової думки має *«Українське звичаєве право»*, розвиток якого відображений у підрозділі 4.2. Адже правова система будь-якої держави починається із звичаю – неписаного правила поведінки, яке наші пращури на зорі розвитку своєї державності використовували для врегулювання соціальних стосунків. Саме воно є основою, фундаментом правової системи будь-якої держави. Відображає культуру народу, його природу, загальні принципи і характер. Звичаєве право створило саме життя. Це були найоптимальніші правила поведінки для суспільства в тій чи іншій ситуації. Основною відмінністю звичаєвого права від позитивного є те, що воно не забезпечується примусом держави. Воно міцно закарбовується у свідомості людини як правило, з яким зручно і комфортно жити.

Отже, на первісних етапах розвитку будь-яка держава завжди керується звичаєвим правом, але пізніше, із розвитком соціально-економічних відносин, оформленням права і привілеїв панівних верств населення, виникненням необхідності забезпечити владу правом, як захистом, починає відбуватись кодифікація звичаєвого права і трансформація його у позитивне.

Окремим феноменом української правотворчості стало козацьке звичаєве право. Його утворення показує нам, що як би не розвивалась історія українського народу, в корінного українського населення існували свої правові звичаї, глибоко вкорінені в свідомості, складені в міцну систему. А Вестфальський мир 1648 р., який встановив правосуб'єктність самостійних суверенних країн Європи на міжнародній арені, спонукав інші нації шукати власної державності, однією з яких була українська. Саме цей процес пізніше призводить до кодифікації національного права, до створення писаного нормативно-правового акту, єдиного кодексу прав і обов'язків для усієї нації, яка проживає на окремій території і в межах єдиного соціального простору.

Це прагнення формувало українську національну свідомість, яка бажала розвиватись в межах власної національної держави. Так з'явилося українське козацтво, яке визначило майбутнє українського етносу і стало справжнім порятунком для нього. Процес української національної самоідентифікації відбувся майже одночасно з європейським.

Український народ досяг потреби у кодифікації значно раніше за російський, навіть не маючи власної держави. Протягом XVIII – початку XIX ст. було здійснено низку кодифікацій українського права, найголовнішим і найвідомішим з яких є таке джерело права, як «Права, за якими судиться малоросійський народ», створене у 1743 р., яке свого часу відкрив для нащадків голова Київського юридичного товариства О.Ф. Кістяківський.

Джерелами «Прав» стали Литовські Статути, «Саксонське зеркало», «Хелминське право», українське звичаєве право і судова практика. «Права» стали дуже цінною пам'яткою української правової культури XVIII ст., яка здійснила вагомий внесок у подальший розвиток українського правознавства. Кодекс відрізнявся високою юридичною технікою, досконалою юридичною термінологією, чітким викладенням норм закону і абстрактних правових дефініцій, що робило його більш досконалим джерелом права серед інших нормативно-правових актів.

У своїй науковій діяльності О.Ф. Кістяківський багато працював у галузі історії права і цікавився звичаєвим правом. У 1879 р. він створив при Київському юридичному товаристві Відділення звичаєвого права, яке активно пропрацювало тільки за життя вченого.

Протягом XIX ст. ставлення до звичаєвого права в різні періоди змінювалось. На початку XIX ст. в Київському університеті набули розвитку ідеї історичної школи права на чолі із членом КЮТ М.Ф. Володимирським-Будановим, які пізніше сформувались в історію держави і права. Представники цієї школи вбачали в звичаєвому праві відображення народної правосвідомості і ключ для розуміння народного духу. Тому звичаєве право вони назвали «правом

сильного» і проголосили найвпливовішим джерелом права. Дослідження звичаєвого права мало величезне значення для розвитку і закріплення національної самобутності України.

Історія показує, що сплески зацікавленості звичаєвим правом відбувалися у періоди революцій або реформ, коли нації отримували шанс на національну самоідентифікацію. В Європі середини XIX ст. така зацікавленість спостерігалась під час періоду буржуазних революцій, а в Російській імперії цей процес активізувався у період Великих реформ Олександра II – у 60–70-ті рр. XIX століття. Саме тоді, коли розпочало свою діяльність Київське юридичне товариство.

Активними діячами у цьому напрямку були О.Ф. Кістяківський, Х.Д. Мельграф, О.А. Квачевський, П.К. Скорделлі, Д.І.Піхно, А.Г. Должанський, В.С. Стрельников.

Активно розроблялися в Товаристві проблеми *«Теорії держави і права»*, розвиток якої ми дослідили у підрозділі 4.3. Сьогодні ми знаємо, що сучасна наука теорія держави і права в колі правових інститутів займає почесне, можна сказати фундаментальне місце. Адже вона вивчає усі теоретичні засади системи «державо-право». Зокрема природу і закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їх постійній взаємодії, формує загальні теоретичні поняття, спільні для всіх юридичних наук.

Теорія держави і права – молода наука. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. її ще не існувало. Вона тільки формувалась, виділяючись в окремий науковий напрям. Такі правові інститути як римське право, цивільне право, кримінальне право розвивались протягом багатьох століть. З часом стали з'являтися більш молоді галузі – сімейне, адміністративне, трудове право. Різні за змістом усі вони були частинками одного цілого і служили розвитку науки права загалом. В сукупності вони вимагали одного – окремої науки, яка б об'єднувала їх в одне ціле, створила систему теоретичних понять, однакових для всіх юридичних наук, яка б створила загальну систему наукових термінів і понять, універсальних для всіх юридичних наук. Тоді б людина, що працювала або навчалась в правовій сфері змогла б отримати теоретичну основу, загальні методи вивчення права і застосування законів на практиці.

Теорія держави і права бере свій початок із енциклопедії законодавства, яку в I половині XIX ст. активно розвивав і викладав в Київському університеті професор К.О. Неволін. Вона вся ґрунтувалась на історико-правових началах різних країн. Це стало тим родючим ґрунтом, на чому почали проростати перші паростки таких сучасних наук як теорія держави і права та конституційне право. І перші кроки в цьому процесі здійснив вже наступник К.О. Неволіна, провідний член Київського юридичного товариства, професор М.К. Ренненкампф, який викладав енциклопедію законодавства з 1858 по 1877 роки. Особливо це спостерігається у його фундаментальній науковій праці, підручнику для студентів, який перевидавався кілька разів із змінами і доповненнями «Нариси юридичної енциклопедії» (1868), яку він читав одночасно з історією філософії права і історією іноземних законодавств.

В «Нарисах» М.К. Ренненкампа ми зустрічаємо вже більше систематизованих теоретичних положень. Юридична енциклопедія тут виступає вже як молода наука, яка ставила перед собою завдання визначити загальні поняття права, сформувані загальнотеоретичну цілісну систему правознавства. Вчений детально розглядав поняття «право», принцип його взаємодії із суспільством.

М.К. Ренненкампф вважав, що право тісно пов'язане із державою, тому був переконаний, що розвивати енциклопедію права було потрібно у поєднанні цих двох понять. Так, поступово, енциклопедія права почала охоплювати весь зміст правознавства і формувати окрему систему – теоретичну науку права.

У 1863 р. в Університеті Св. Володимира енциклопедію законодавства було перейменовано на енциклопедію права. Її було розділено на два відділи: енциклопедію юридичних і політичних наук та історію філософії права. Протягом другої половини ХІХ ст. в Київському університеті курс енциклопедії законодавства перетворився в енциклопедію права, а на початку ХХ ст. – в окрему науку – загальну теорію права.

Предметом дослідження даного наукового напрямку стало загальне вчення про право. Як окрема наукова дисципліна, вона досліджувала не тільки результати, отримані іншими юридичними науками, а й перероблювала ці результати, намагаючись отримати з них загальні засади, зрозуміти основи права, його ідеї, цілі і принципи. Так, енциклопедія права стала поєднувати в собі перероблені і узагальнені наукові положення, які отримувала із сучасної історії і філософії права, а також сучасних практичних результатів різних галузей права, що дало можливість перевести відомі історико-юридичні факти на мову сучасних юридичних понять.

В Київському юридичному товаристві ми зустрічаємо обговорення на засіданнях проблем тлумачення норм вітчизняного права, що було дуже важливо, адже в усі часи цей процес був обов'язковою складовою частиною роботи правової системи країни. Це інтелектуальна діяльність, спрямована на розкриття смислового змісту норм права відповідними особами з метою їх практичного застосування. Саме тлумачення стоїть перед втіленням норм права в життя. В обговореннях приймали участь юристи О.Ф. Кістяківський, Р.І. Базинер, Г.М. Барац та інші.

У 1909 р. відомий правознавець, член Київського юридичного товариства, О.О. Жилін написав у своїй статті «Держава і право в їх взаєминах», що завдяки енциклопедії права «зближуються і подають один одному руки історія і догма, публічно-правові і цивільно-правові науки, і вона одна дає можливість уникнути крайнощів при виведенні загальних засад і загальних теоретичних побудов, крайнощів, неминучих при односторонньому розвитку будь-яких принципів, домінуючих в тій чи іншій окремій галузі правознавства». А член КЮТ Б.О. Кістяківський, син О.Ф. Кістяківського, у 1909 р. в своїй скандальній статті «На захист права» підписав суровий вирок сучасному, на той час, суспільству за його байдуже ставлення до права і нерозуміння його цінності для суспільного життя. Він вважав, що в Російській імперії дійсно не достатньо цінували високе

значення правових норм, мало надавали значення глибокому свідомому засвоєнню основних начал юриспруденції. «Тому не дивно», – зазначав вчений, – «що на початку ХХ ст. прийшов час великих правових реформ, які вимагали серйозного ставлення до юридичних питань».

В межах Київського юридичного товариства питання теорії держави і права розробляли О.Ф. Кістяківський, Х.Д. Мельграф, О.А. Квачевський, П.К. Скорделлі, Д.І.Піхно, А.Г. Должанський, В.С. Стрельников.

У підрозділі 4.4 «*Римське право*», вказується, що з перших днів існування Університету Св. Володимира в м. Києві на його юридичному факультеті діяла кафедра римського права. Протягом усього часу діяльності Товариства ми знаходимо велику кількість наукових праць і доповідей членів товариства стосовно різних аспектів римського права. Це і «Генезис преторського права» Й.О. Покровського, і «Договір товариства за римським цивільним правом» П.О. Соколовського, і «Про ставлення російського цивільного права до римського» О.М. Гуляєва, «Боргова відповідальність спадкоємця в римському праві» І.Ф. Кістяківського, «Курс римського права» К.А. Мітюкова, «Про вивчення римського цивільного права» Л.М. Казанцева та багато інших. Римське право було одним із найпопулярніших наукових напрямів діяльності Київського юридичного товариства.

Дослідження і вивчення римського права мало велике значення для Російської імперії, адже воно було тим фундаментом, на якому базувалось законодавство багатьох європейських країн. У ХІХ ст. воно виконувало функції теорії держави і права, адже дана наука, як вже зазначалось, виникла лише в ХХ столітті. В кожній країні Європи рецепція римського права відбувалась по-різному. Можна сказати, що в Росію воно увійшло лише частково, у вигляді окремих положень. Але на початку ХІХ ст., коли в країні здійснювалась робота над «Зведенням законів Російської імперії» положення римського права активно досліджувались комісією, адже її керівник М.М. Сперанський використовував за взірць найкращі нормативно-правові акти провідних європейських країн, зокрема римське, французьке, пруське і австрійське законодавство.

Територія сучасної України є унікальним прикладом зіткнення двох різних правових порядків рецепції римського права. У різні часи з одного боку на її землях працювало європейське право, а з іншого – російське. І принципи рецепції римського права цих двох правових систем були різними.

Члени Київського юридичного товариства на своїх засіданнях неодноразово обговорювали важливість римського права для вітчизняного законодавства. Адже це було актуальним питанням. На сторінках «Університетских известий», де друкувались наукові праці членів Товариства, ми знаходимо велику кількість статей і доповідей, присвячених актуальним питанням римського права. Відомі наукові праці доктора законодавства Київського університету Св. Володимира, члена КЮТ О.О. Федотова-Чеховського, доктора юридичних наук, професора римського права К.А. Мітюкова, приват-доцента, члена КЮТ П.О. Соколовського, професора римського права в Київському університеті, члена КЮТ Л.М. Казанцева та інших.

З наукової точки зору, наприкінці XIX ст. в Російській імперії значення науки римського права для сучасного, на той час, законодавства було ще зовсім малодосліджене. Між тим, дана наука завжди була самою достовірною із усіх юридичних наук. Римське право виступало в ролі чистої прикладної юридичної науки, яка мала свої методи, принципи, інститути та загальну теоретичну базу. Тому воно вважалось наукою, яка не тільки висвітлює відповідні юридичні факти, а ще й відображає закони, які цими фактами керують, зокрема виникнення, існування, зміну і припинення фактичних явищ.

Питання римського права досліджували в КЮТ Й.О. Покровський, П.О. Соколовський, О.М. Гуляєв, К.А. Мітюков, Л.М. Казанцев, О.О. Федотов-Чеховський.

У підрозділі 4.5 «*Цивільне право*» зазначається, що це була одна з найдавніших галузей права, яка тісно пов'язана у своєму розвитку із наукою римського права. У Київському університеті Св. Володимира кафедру цивільного права було створено одразу із самим юридичним факультетом. Діяльні цієї кафедри була тісно пов'язана із кафедрою римського права, адже з нього запозичувалися основні принципи сучасної цивілістики.

Ця кафедра дала науці багато гарних талановитих спеціалістів, серед яких члени КЮТ Й.О. Покровський, В.А. Удінцев, В.І. Синайський та інші. Загалом, потрібно сказати, що розвиток науки цивільного права і її викладання в Київському університеті в II половині XIX – на початку XX ст. відбувався на високому науково-практичному рівні, відповідаючи реаліям життя і потребам науки. В рамках наукової роботи Київського юридичного товариства хочемо зазначити, що усі питання, які піднімались на засіданнях організації, у більшості своїй, поділились на два напрями. Це майнові права і розробка проблем правосуб'єктності.

В напрямку права власності ми дослідили розвиток *інституту міни нерухомого майна*, який на території Росії довгий час було заборонено законом. У XIX ст. європейське суспільство прийшло до того висновку, що народне господарство країни вимагало свободи обігу землі і нерухомої власності. Що це стало вимогою життя, яку потрібно було закріпити на законодавчому рівні. В жодній провідній європейській країні не було заборони обміну нерухомим майном. Майже в кожному іноземному кодексі існували правові норми з даного питання. Тільки у вітчизняному законодавстві даний правочин було заборонено, тому тим, хто хотів здійснити подібний обмін, доводилось вдаватись до обману, що призводило до судових процесів. Члени КЮТ на обговоренні намагались розібратись у цій ситуації, розглянути причини такої заборони і можливості введення даного інституту в дію.

Розвиток *інституту обмежених речових прав*, який ще називають інститутом прав на чужі речі. В цьому сенсі вчених КЮТ цікавило дуже важливе і нагальне питання чиншового володіння землею, яке було чисто українським правовим інститутом ще з часів перебування українських етнічних земель в складі Речі Посполитої.

Чиншове володіння землею – це право спадкового володіння і розпорядження ділянками землі, що належали державі або приватному власнику, право застави, продажу і передачі їх у спадок, де усі правовідносини володільця і власника обмежувались лише обов'язками платити довічно встановлену щорічну платню, яка називалася *чиншем*. Чиншове право суттєво відрізнялось від орендного права і права власності, адже включало в себе як право володіння, так і користування, і розпорядження, залишаючи при цьому за власником право на відповідний прибуток. Чиншове право встановлювалось письмовими актами – привілеями, грамотами і договорами відповідно до норм Литовського статуту. Чиншові правовідносини носили тимчасовий характер і тривали доти, доки існувала для того обоюдна згода сторін.

З 1840 р. на території України було повністю введено загальноімперське законодавство, і інститут чиншового права на довгих 40 років залишився в умовах правового вакууму. Члени КЮТ приймали активну участь у розробці даного питання, що мало успіх, адже у 1886 р. було видано відповідний закон, який переводив чиншові землеволодіння у приватну власність.

Окремо досліджувались *спадкові права жінок на українських землях*, а саме у Полтавській і Чернігівській губерніях. Це питання регулювалось нормами Литовського статуту, спеціально внесеними для цих територій в Зведення законів Російської імперії. О.А. Квачевський, який підняв це питання на одному з перших засідань КЮТ підкреслював, що на його думку, права жінок за Литовським статутом були демократичнішими, ніж за Зведенням законів Російської імперії.

Вчений зазначав, що ці місцеві закони визначали права української доньки, дружини, вдови і матері – саме у такій послідовності. Що діючі на деяких територіях сучасної України закони Литовського статуту були досить корисними і, можна сказати, необхідними, адже його норми були проіняті більш прогресивними для суспільства положеннями. Зокрема, він підкреслював, що цивільні права жінок, на той час, представляли великий інтерес для суспільства, адже вони впливали на стан жінки, сімейний і суспільний побут, і що українські закони сприяли розвитку прав жінок, забезпеченню їх стану, натомість як Зведення законів страждало, у цьому питанні, багатьма недоліками. Його думку підтримав О.Ф. Кістяківський та інші.

Але багато хто з вчених КЮТ – прихильників загальноімперського законодавства, наприклад В.А. Незабитовський не розділяли прогресивні погляди О.А. Квачевського. І вважали, що якщо поруч із загальним законодавством діє відмінний місцевий закон, то це говорить тільки про недосконалість системи. І подальше існування і практичний розвиток місцевого закону можуть бути виправданими лише тільки особливими спеціальними підставами, якими історичне походження і старожитність місцевого закону бути аж ніяк не може.

Ця доповідь викликала гарячу полеміку і її обговорення тривало на засіданнях Товариства майже півроку.

Цікавою для дослідження є цивілістична доктрина Й.О. Покровського, який багато працював у галузі нормотворчості, зокрема у процесі створення нового цивільного кодексу, і на засіданнях КЮТ підняв питання про можливість введення в цивільний обіг Російської імперії поняття «добрі звичаї», яке було законодавчо закріплене в німецькому і французькому цивільних кодексах. Вчений назвав і ввів в дію для таких норм термін «*примусовий альтруїзм*». Розглянув це питання в декількох своїх наукових працях, а на засіданнях обговорив його з іншими членами КЮТ, і вони прийшли до висновку, що в новому цивільному кодексі Російської імперії потрібно було залишити старий принцип відповідальності, згідно якого відповідальність виникає лише там, де є пряме порушення норми закону. А у боротьбі із байдужістю до чужих інтересів, пропонували законодавцю розвивати не примусову люб'язність до чужих інтересів, а добровільну. Прикладом таких норм є винагорода за знахідку загублених речей. І єдиним моментом, коли репресія байдужості могла б мати місце, мала бути небезпека життю, здоров'ю, свободі та інше. А стосовно майнових благ, ця норма була зовсім не життєздатною, адже бідних було завжди більше ніж багатих. І в суспільстві працювала стала думка, що все, що коїться з чужим майном, коїться з відома і, відповідно, на благо його власника.

Стосовно *правосуб'єктності* відомі доповіді і обговорення стосовно прав неповнолітніх, недієздатних, неповнорідних, євреїв, права яких були дуже обмежені в Російській імперії, а також незаконнонароджених, права яких досліджували О.І. Загоровський і О.Ф. Кістяківський. Вони виступали за введення аліментарного обов'язку, впровадження інституту визнання незаконнонародженої дитини, як способу констатації батьківства, надання законності для такої дитини через шлюб її батьків, встановлення обов'язкової опіки над незаконнонародженою дитиною, надання права спадкування майна такою дитиною хоча б за батьками, відміну обмежень в публічних правах для незаконнонароджених.

Відомими вченими-цивілістами і дослідниками проблем цивільного права в КЮТ були В.Г. Демченко, О.Ф. Федотов-Чеховський, А.Ф. Соколов, П.К. Скорделлі, М.Ф. Володимирський-Буданов, Т.І. Диновський, Ц.Г. Нейман, В.А. Незабитовський, І.П. Новицький, О.А. Квачевський, П.О. Ананьєв, Й.О. Покровський, О.М. Гуляєв, Л.С. Білогриць-Котляревський, К.А. Мітюков, В.А. Удінцев, К.В. Шавров, О.С. Гольденвейзер, О.І. Загоровський та інші.

У підрозділі 4.6 «*Кримінальне право*» висвітлено розвиток низки правових інститутів даної галузі. Злочин і кара, як її предмет, є, на жаль, невід'ємною складовою будь-якого суспільства. Тому еволюція даної галузі в кожного народу відбувалась обов'язково, але по-різному. Це саме той приклад, коли ми бачимо тісний взаємозв'язок сучасної галузі з її історією.

В Київському університеті кримінальне право викладалось з першого дня існування юридичного факультету. Відомими криміналістами, членами Київського юридичного товариства були О.Ф. Кістяківський, Д.Г. Тальберг, Л.С. Білогриць-Котляревський, М.П. Чубинський, Г.В. Демченко, М.М. Паше-Озерський та інші. Коло їх наукових інтересів в межах Київського юридичного

товариства було окреслене низкою актуальних і важливих для суспільства питань.

Розвиток *новітніх шкіл кримінального права*, їх положення і діяльність дуже цікавили провідних вчених-криміналістів КЮТ, як і більшість наукового світу кримінального права в Європі і Америці. Адже це була майже наукова революція, яка мала певні наслідки. Представники антропологічної школи стверджували, що злочинця можна визначити за фізіологічними ознаками, а засновники соціальної школи були переконані, що на розвиток людини як злочинця впливає навколишнє середовище, зокрема соціально-політичні і економічні умови життя. Ці дві школи нерідко об'єднували в один «антрополого-соціологічний» напрям, який ще отримав назву «позитивної школи кримінального права».

Антропологічна школа була дуже популярною, але не довела своєї істинності, тому зникла в першому десятилітті ХХ ст., хоча й мала важливі негативні наслідки для людства. Соціологічна школа розвивається й досі. Найголовнішим здобутком представників цих двох шкіл вказаного періоду було створення науки кримінології, яка вивчає особу злочинця.

Впровадження *суду присяжних* на українських землях було дуже важливим соціальним процесом, до якого залучались провідні вчені – юристи і практики. Суспільство дуже позитивно його сприйняло і приймало активну участь у процесі судочинства. Члени КЮТ активно працювали з цим питанням на зібраннях, вирішували проблеми суду присяжних, підтримували його розвиток, допомагали самим присяжним тощо.

Актуальне питання *злочинності з ознаками розкрадання* і співучасті у ній також було детально розглянуто на засіданнях КЮТ. Детально цим займався професор Л.С. Білогриць-Котляревський, який видав фундаментальну працю «Про злодійство-крадіжку за російським правом», в якій було висвітлено теоретичну частину даного кримінального правопорушення. До цієї теми приєдналися і інші вчені: Д.Г. Тальберг, П.К. Скорделлі, В.С. Стрельников, М.А. Розов та інші.

Важливим для сьогодення є історія становлення *інституту цивільного позову в кримінальному процесі*, який ще носить назву «об'єднаний процес». В Київському юридичному товаристві це питання активізували О.Ф. Кістяківський і Д.Г. Тальберг. Об'єднаний процес – це ситуація, коли два позови, як цивільний, так і кримінальний, мають джерелом один факт злочину і спрямовані проти однієї особи. Виник він і закріпився в судочинстві через те, що на практиці було дуже незручно окремо розглядати два споріднених між собою позови. Шкода, спричинена злочинним діянням, чітко встановлена законом, мала бути матеріальною. Тільки в цьому випадку її можна було оцінити і компенсувати. Тому розвиток даного правового інституту є актуальним і зараз.

Ще одним важливим питанням, яке досліджували вчені КЮТ, була діяльність популярних на той час *товариств патронату*, які займались поступовою діяльністю, тобто допомагали особам, що звільнились із місць позбавлення волі. Активними діячами в цьому напрямку були

О.Ф. Кістяківський та Г.В. Демченко. Є важливою і для сьогодення праця О.Ф. Кістяківського «Молоді злочинці і установи для їх виправлення, з оглядом російських установ».

Таким чином, у другій половині XIX ст. активний розвиток кримінального права призвів до прогресивних нововведень, реформування, масштабного накопичення знань і науково-практичного матеріалу, що призвело до радикальних змін у загальному науковому світогляді вченого співтовариства на початку XX століття.

У Київському юридичному товаристві проблеми кримінального права досліджували Д.Г. Тальберг, О.Ф. Кістяківський, М.П. Чубинський, Г.В. Демченко, О.С. Гольденвейзер, М.М. Паше-Озерський, А.Ф. Коні, В.Г. Карнаухов, М.О. Оболонський, І.Я. Давиденко, С.Ф. Делюсто, В.С. Стрельников, Г.М. Барац, Л.А. Астафев, А.Г. Должанський, В.Р. Коломойцев та інші.

У 5 розділі «**Послідовники Київського юридичного товариства (1917 – до тепер)**» ми прагнули показати діяльність українських юристів після жовтневого перевороту 1917 року. Історія свідчить, що до 1917 р. в Києві, як і взагалі в Україні, українського правничого товариства не було. Розкидані по всій тогочасній Російській імперії юридичні товариства, в значній мірі були денационалізовані і виховані в російській школі, тобто були русифіковані. Правники – українці за походженням – перебували у своїй більшості осторонь українського руху. Лише окремі особи, в той тяжкий для України час, підтримували ідею відродження України.

В перші дні революції у поодиноких осіб з правничих кіл Києва з'явилася думка організувати українських правників в окреме правниче товариство. Цього невідступно вимагало реальне життя і виняткові обставини часу. Після попереднього обговорення цієї справи, серед правників-українців, були скликані перші установчі збори, на котрі було запрошено усіх правників, які сприяли ідеї відродження свого рідного національного права в Україні. Спочатку на зібрання з'явилося 15 осіб. Другі і треті зібрання були значно численніші.

Серед членів засновників з утворення і організації українського правничого товариства в Києві були: М.С. Ткаченко, В.І. Войтович-Павлович, А.І. Яковлів, Г.Д. Вовкушинський, Ю.Й. Гаєвський, М.М. Радченко, Г.В. Лепеха, Ю. Старицький, Васильківський, Федоровський, Сумнівич, Пурик, Ганжулевич, Герасимович, Галаган, К.В. Квітка, О.К. Мацюк, Расторгуєв, Садовський та Р. Лашенко. Цих осіб слід вважати фундаторами *Українського Правничого товариства в Києві*.

З приходом на Україну більшовиків в кінці 1920 р. діяльність Українського Правничого товариства в Києві припинилася. За кордоном, у колах української діаспори, створилося кілька організацій, які вважали себе правонаступниками Українського Правничого товариства. Найбільшими з них стали: *Українське Правниче товариство у Варшаві (1921–1922)* та *Українське Правниче товариство у Празі (1922–1933)*. Загалом, після першої світової війни в Польщі,

як і в Німеччині, Австрії та Чехословаччині зібралася значна кількість української еміграції.

На сьогодні в Україні діє громадське об'єднання «Українське юридичне товариство», діяльність якого почалась з відродження діяльності досліджуваного нами Київського юридичного товариства у 1999 р. з ініціативи випускників юридичних ВИШів м. Києва. Членами Київського юридичного товариства стали відомі вчені-юристи, практики, громадські і державні діячі.

Головою товариства став випускник юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка О.В. Березюк. Основною метою діяльності Товариства є налагодження взаємозв'язків і співпраці між юристами-практиками і науковцями в процесі будівництва правової держави і громадянського суспільства. З 1999 р. Товариство діє донині.

ВИСНОВКИ

1. Історіографія, джерельна база, методи досліджень засвідчили, що до теперішнього часу немає цілісного і всебічного аналізу історії становлення та функціонування Київського юридичного товариства (1877–1919 рр.), зокрема не стали предметом спеціального вивчення історичної науки організаційні засади, наукова та культурно-просвітницька діяльність Товариства. На основі достатньо репрезентативної й достовірної джерельної бази, залученої до дисертаційної роботи, встановлено, що науковий та культурний доробок КЮТ є вартісним джерелом для сучасної історичної науки. Тому є всі підстави вважати розгляд багатоаспектної діяльності Товариства актуальною історично-науковою проблемою.

2. У дослідженні розкрито передумови виникнення юридичних товариств при університетах України наприкінці 60-х років XIX століття. Серед них слід відзначити політичні, економічні та наукові передумови. Саме в руслі масштабних перетворень в Європі і Російській імперії того часу розвивалася вітчизняна юридична наука. Розвиток науки був спричинений об'єктивними обставинами розвитку капіталістичних відносин, економічних реформ. Сприяла реалізації задуму провідних вчених-юристів щодо організації наукових товариств судова реформа і, як наслідок, Судові статuti 1864 року. Діяльність науковців, практична реалізація їх наукових ідей залежала від суспільно-політичної ситуації, в якій доводилось працювати. Також появі юридичних товариств сприяв досвід зарубіжної й вітчизняної прогресивної науки, розвиток юриспруденції, рівень самосвідомості провідної вітчизняної інтелігенції.

3. У ході наукового пошуку з'ясовані особливості формування і розвитку Київського юридичного товариства, виявлено особливості його функціонування. Днем відкриття й початком діяльності КЮТ слід вважати 19 січня 1877 р. Законодавчою основою діяльності Товариства був статут, виконання якого суворо дотримувались. В цьому документі були зафіксовані мета і завдання КЮТ. У дослідженні ґрунтовно проаналізовані мета і завдання Товариства, його склад, обов'язки його членів, характеристика складу Ради і багато інших

положень статуту Товариства. Охарактеризовані наукові зв'язки КЮТ з іншими товариствами та організаціями. Показана видавнича діяльність Товариства.

4. Вперше на основі історико-наукового аналізу розроблено періодизацію діяльності КЮТ, пов'язану із змінами в суспільному устрої Російської імперії. Для першого періоду діяльності КЮТ (1877–1885) головним було накопичення фактичного матеріалу і актуалізація нагальних юридичних питань в різних галузях юридичної науки. Товариство в цей час стало організатором численних досліджень, які дали важливі матеріали для вивчення окремих напрямів юридичної науки в російській імперії. Другий період характеризується активною діяльністю в галузі правотворчості, зокрема в складанні нового Цивільного кодексу Російської імперії. Для третього періоду (1905–1919) характерними є дослідження в галузі конституційного, цивільного, кримінального права, які розвивались у часи активних соціально-політичних змін.

5. На основі аналізу опублікованих в «Трудах» і «Университетских известиях» протоколів КЮТ виявлено головні напрями діяльності організації та їх зміни протягом 42 років існування Товариства. Визначена роль наукових лідерів, показано значення наукових контактів в успішному розвитку окремих напрямів юридичної науки. Видатним досягненням Товариства став розвиток багатьох галузей права і правових інститутів. Проаналізовано, систематизовано й узагальнено основні напрями, зміст і форми наукової діяльності цієї організації, участь в популяризації наукових знань, висвітлено соціокультурне значення Товариства.

6. Незважаючи на те, що у функціональній спрямованості КЮТ переважала наукова діяльність, члени Товариства приділяли значну увагу й культурно-просвітницькій діяльності. Вченими, що здійснили вагомий внесок у справу популяризації юридичних знань серед населення були О.Ф. Кістяківський, В.Г. Демченко, Владимирський-Буданов, П.П. Цитович, О.О. Ейхельман та інші. КЮТ організувало публічні лекції, готувало спеціальні курси з юриспруденції для училищ та шкіл, друкувало науково-популярні праці, брало участь у міжнародних конгресах. Дослідники, об'єднані загальними інтересами у вільне товариство, не регламентоване становими, майновими, освітніми межами, відіграло провідну роль не лише в науковому, а й у культурному та соціальному розвитку країни.

7. Успіх діяльності КЮТ забезпечувався діяльністю таких його членів, як В.Г. Демченко, Г.В. Демченко, О.Ф. Кістяківський, Р.І. Базинер, О.А. Квачевський, В.А. Незабитовський, Д.І. Піхно, Д.Г. Тальберг, К.О. Неволін, Й.О. Покровський, О.М. Гуляєв, К.А. Мітюков, О.О. Федотов-Чеховський, В.А. Удінцев, В.І. Синайський, М.В. Владимир-Буданов, М.Я. Ясінський, П.К. Скорделлі, Л.С. Білогриць-Котляревський, О.І. Загоровський, С.Ф. Делюсто та багатьох інших визначних подвижників юридичного процесу в Україні. Заслугою членів КЮТ стало зібрання цінних матеріалів, які послужили основою для створення фундаментальних університетських підручників та посібників юридичної науки. Товариство організувало численні наукові розвідки, результатом яких стали визнані в широких колах монографії, довідники, статті.

8. У дисертації з'ясовано, що наукова діяльність здійснювалась з різних галузях юридичної науки. Широко в Товаристві були представлені дослідження у сфері державного і конституційного права (О.В. Романович-Славатинський, О.О. Ейхельман), українського звичаєвого права (О.Ф. Кістяківський, О.А. Квачевський), теорії держави і права (К.О. Неволін, М.К. Раннекапф, Р.І. Базинер), римського права (Й.О. Покровський, П.О. Соколовський, О.М. Гуляєв, О.Ф. Кістяківський, К.А. Мітюков, М.М. Казанцев).

Багато цікавих наукових напрямів було досліджено в галузі цивільного права. Зокрема, стосовно дії інституту міни нерухомого майна (М.Ф. Владимирський-Буданов, М.М. Ясінський, О.О. Федотов-Чеховський, В.А. Незабитовський, А.Ф. Соколов), трансформації інституту обмежених речових прав (Д.І. Піхно, П.К. Скорделі, М.Ф. Владимирський-Буданов, В.Г. Демченко, О.Ф. Кістяківський, В.А. Незабитовський, Ц.Г. Нейман, І.П. Новицький), можливості впровадження «примусового альтруїзму» в українській цивілістичній доктрині (Й.О. Покровський, О.М. Гуляєв, Л.С. Білогіриць-Котляревський, К.А. Мітюков, В.А. Удінцев), прав жінок на українських землях за місцевим законодавством (О.А. Квачевський, В.А. Незабитовський, О.Ф. Кістяківський); збільшення прав незаконнонароджених (О.І. Загорівський, О.Ф. Кістяківський).

Не мало досліджень було здійснено і в галузі кримінального права. Зокрема, стосовно розвитку новітніх шкіл кримінального права (Д.Г. Тальберг, Л.С. Білогіриць-Котляревський, П.О. Ананьєв, В.Г. Демченко, О.С. Гольденвейзер, М.П. Чубинський, М.М. Паше-Озерський), становлення суду присяжних в Україні (А.Ф. Коні, О.А. Квачевський, О.Ф. Кістяківський, Л.С. Білогіриць-Котляревський, Д.Г. Тальберг, М.М. Варшавський, М.П. Чубинський), дослідження злочинів проти власності з ознаками розкрадання (Д.Г. Тальберг, Л.С. Білогіриць-Котляревський), розвитку об'єднаного процесу – цивільного позову в кримінальному процесі (Д.Г. Тальберг, О.Ф. Кістяківський, П.К. Скорделлі), діяльності товариств патронату (О.Ф. Кістяківський, Г.В. Демченко).

9. На основі окремих розвідок і архівних даних вдалось встановити для історії значення наукових юридичних товариств – послідовників Київського юридичного товариства. Серед них: Українське Правниче товариство в Києві (1917–1920), Українське Правниче товариство у Варшаві (1921–1922) та Українське Правниче товариство у Празі (1922–1933). На сьогодні в Україні діє громадське об'єднання «Українське юридичне товариство» (1999– до т.ч.).

10. Матеріали дисертаційного дослідження стануть у нагоді науковцям і освітянам в процесі написання узагальнюючих праць з історії науки, зокрема з історії права, навчальних посібників, розробки лекційних курсів, спецкурсів та спецсеминарів з даної тематики у вищих навчальних закладах, в лекційній пропаганді тощо. Зібрані та узагальнені в роботі матеріали сприятимуть доповненню й збагаченню історії науки, збереженню та передачі досвіду минулого з перспективою застосування у науковій і юридичній практиці.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія

1. Пилипчук О.О. Київське юридичне товариство (1877–1919) / наук. ред. д. іст. наук., проф. О.Г. Стрелко. Київ: Талком, 2020. 547 с.
 - Михайлюк В.П. [Рецензія]. *Virtus scientific Journal*. 2021. № 50. С.199–201. Рец. на монографію: Пилипчук О.О. Київське юридичне товариство: 1877–1919. Київ: Талком, 2020. 547 с.
 - Коробченко А.А. [Рецензія]. *Історія науки і біографістика* [Електронний ресурс]. 2020. Вип. 3. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2020-3/18.pdf>. Рец. на монографію: Пилипчук О.О. Київське юридичне товариство: 1877–1919. Київ: Талком, 2020. 547 с.
 - Дефорж Г.В. [Рецензія]. *Шістнадцяті наукові читання, присвячені життю та діяльності О.П. Бородіна*, 14 жовтня 2020 р., м. Київ. С.110–112. Рец. на монографію: О.О. Пилипчук Київське юридичне товариство: 1877–1919. Київ: Талком, 2020. 547 с.

Статті у фахових виданнях України

2. Пилипчук О.О. Внесок О.О. Ейхельмана в розвиток основ конституційного права. *Вісник національного технічного університету «ХПІ»: Серія історія науки і техніки*. 2015. № 63 (1172). С. 77–81.
3. Пилипчук О.О. Всеволод Аристархович Удінцев (1865–1945): життя та діяльність. *Питання історії науки і техніки*. 2016. Вип. 3. С. 53–58.
4. Пилипчук О.О. До історії створення юридичних товариств за кордоном і в Україні. *Історія науки і техніки*. 2016. Вип. 8. С. 161–168.
5. Пилипчук О.О. Правознавець О.Ф. Кістяківський (1833–1885) про значення та цілі Київського юридичного товариства. *Історія науки і біографістика*. 2016. №2. Режим доступу: http://nduv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_2
6. Пилипчук О.О. Створення та розвиток Київського юридичного товариства (1876–1919 рр.). *Історія науки і біографістика*. 2016. № 3. Режим доступу: http://nduv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_3
7. Пилипчук О.О. Роль Загального статуту імператорських університетів 1863 р. у розвитку наукової юриспруденції. *Історія науки і біографістика*. 2016. № 4. Режим доступу: http://nduv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_4
8. Пилипчук О.О. Історія становлення та функціонування Київського юридичного товариства (1876–1919). *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 231. С. 68–75.
9. Пилипчук О.О. Внесок Чезаре Ломброзо у розвиток кримінології. *Історія науки і техніки*. 2017. Вип.10. С. 194–204.
10. Пилипчук О.О. Основні віхи історії європейського права (XI–XVIII ст.). *Історія науки і техніки*. 2017. Вип. 11. С. 221–235.
11. Пилипчук О.Я. Створення та розвиток юридичного факультету в університеті Святого Володимира у першій половині XIX століття. *Емінак*. 2017. Т. 2. № 4 (20). С. 114–121.

12. Пилипчук О.О. Професор Петро Павлович Цитович (1843–1913). *Питання історії науки і техніки*. 2017. № 2. С. 53–58.
13. Пилипчук О.О. Розвиток юридичного факультету в університеті Св. Володимира у Києві (середина XIX століття). *Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля*. 2017. № 11. С. 77–85.
14. Пилипчук О.О. Розвиток європейського права в XIX столітті. *Питання історії науки і техніки*. 2018. Вип. 1. С. 32–36.
15. Пилипчук О.О. Зародження і розвиток права в Давньому Римі. *Історія науки і техніки*. 2018. Вип. 12. С. 170–190.
16. Пилипчук О.О. Питання рецепції Римського права в Київському юридичному товаристві. *Гілея*. 2018. Вип. 130. С.7–12.
17. Пилипчук О.О. Права незаконнонароджених у наукових працях О.І. Загоровського. *Питання історії науки і техніки*. 2018. Вип. 2. С. 54–65.
18. Пилипчук О.О. Права жінок на українських землях за місцевим законодавством у II половині XIX століття. *Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля*. 2018. №5. С. 54–65.
19. Пилипчук О.О. Інститут обмежених речових прав: принципи діяльності у II половині XIX століття. *Історія науки і техніки*. № 2(13), 2018. С. 500–514.
20. Пилипчук О.О. Самогубство як злочин за законодавством Російської імперії. *Питання історії науки і техніки*. 2018. №4. С.24–30.
21. Пилипчук О.О. Становлення та розвиток інституту екстрадиції в Україні (II половина XIX ст.). *Гілея*. 2019. №143. С.500–514.
22. Pylypchuk O. The rights of juveniles in civil procedure (the 2nd half of the XIX century). *Історія науки і техніки*. 2019. Т.9. Вип. 1(14). С.120–129.
23. Pylypchuk O. Legislative activities of the Kyiv Law society in the field of railway transport. *Історія науки і техніки*. 2019. Т.9. Вип. 2 (15). С.225–232.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

24. Пилипчук О.О. Інститут міни нерухомого майна в науковій діяльності Київського юридичного товариства (II половина XIX – початок XX ст.). *Virtus scientific Journal*. 2019. № 32. 202–207.
25. Пилипчук О.О. Злочини проти власності з ознаками розкрадання в роботах Київського юридичного товариства. *SWorldJournal*. 2020. №06-07. С.122–130.

Опубліковані праці апробаційного характеру

26. Пилипчук О.О. Видатний український правознавець Григорій Васильович Демченко (1869–1958) – штрихи до портрету. *Восьмі наукові читання, присвячені життю та діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: мат. доп., 14 жовтня 2012 р., м. Київ. С. 60–62.
27. Пилипчук О.О. Просвітницька діяльність Київського юридичного товариства. *Дев'ять наукових читання, присвячені життю та діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: мат. доп., 14 жовтня 2013 р. С. 93–97.

28. Пилипчук О.О. Проблеми тлумачення норм вітчизняного права у другій половині XIX століття. *Десяті наукові читання, присвячені життю та діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: мат. доп., 14 жовтня 2014 р., м. Київ. С. 43–49.
29. Пилипчук О.О. Дмитро Германович Тальберг (1853–1891) як професор кримінального права Київського університету. *Одинадцять наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: мат. доповідей, м. Київ, 14 жовтня 2015 р. С. 76–79.
30. Пилипчук О.О. О.О. Ейхельман про формування загальних принципів міжнародного права. *Двадцять перша Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Модернізація науково-технологічної політики України»*, 15 квітня 2016 р., м. Київ. С. 155–159.
31. Пилипчук О.О. До історії становлення та розвитку Київського юридичного товариства (1877–1917 рр.). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід»*, 14–15 квітня 2016 р., м. Северодонецьк. С. 192–194.
32. Пилипчук О.О. Роль перших з'їздів юристів для розвитку юридичної науки в Німеччині та в Російській імперії. *Матеріали 15-ї Всеукраїнської конференції з історії науки і техніки «Актуальні питання історії науки і техніки»*, 29 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Київ. С. 190–192.
33. Пилипчук О.О. В.Д. Отамановський про історію становлення міського ладу на Україні в XIV–XVIII ст. і роль Магдебурзького права. *«Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» (До 475-ї річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права, 615-ї річниці першої документальної згадки про місто Ров та 150-річчя з дня народження М.С. Грушевського)*, 2016. Київ, Бар. С. 108–114.
34. Пилипчук О.О. О.Ф. Кістяковський про судову реформу 1864 року. *Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного вченого-агробіолога, одного із дієвих організаторів академічної науки в Україні – професора С.Л. Франкфурта (1856–1954)*, 18 листопада 2016 р., м. Київ. С. 217–218.
35. Пилипчук О.О. Смертна кара в антрополого-позитивній школі кримінального права. *Історія освіти, науки і техніки: Мат. XII Міжнародної конференції молодих вчених та спеціалістів, присвяченої 100-річчю від дня створення Академії аграрних наук України*, 19 травня 2017 р., м. Київ. С. 324–327.
36. Пилипчук О.О. Микола Християнович Бунге (1823–1896) – життя та діяльність. *Матер. 16-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*, 5–7 жовтня 2017 р., м. Київ. С. 247–249.
37. Пилипчук О.О. Педагогічна діяльність члена Київського юридичного товариства О.В. Романовича-Славатинського. *Двадцять друга Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки та*

- освіти та спеціалістів за темою: «Шляхи відродження науки України», 14 квітня 2017 р., м. Київ. С. 127–129.
38. Пилипчук О.О. О.Ф. Кістяківський про порівняльний метод у загальному кримінальному праві. *Тринадцяті наукові читання, присвячені життю та діяльності О.П. Бородіна*, 16 листопада 2017 р., м. Київ. С. 122–124.
39. Пилипчук О.О. Спадкові права неповнорідних в Україні у другій половині XIX століття. *Чотирнадцяті наукові читання, присвячені життю та діяльності О.П. Бородіна*, 17 листопада 2018 р., м. Київ. С. 55–60.
40. Пилипчук О.О. Римське право в Київському університеті Св. Володимира (перша половина XIX ст.). *Двадцять третя Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки і техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річч. Національної Академії наук України*. 20 квітня 2018 р., Київ. С. 142–147.
41. Пилипчук О.О. О.І. Загоровський (1849–1919) як юрист, фахівець з цивільного права, історик права. *Актуальні питання історії, археології, науки і техніки: методологія, пошуки, роздуми, знахідки. Матеріал. XI Міжнародної наукової конференції*, 11–12 квітня 2018 р., м. Северодонецьк. С. 97–100.
42. Пилипчук О.О. Історія створення юридичних товариств у світі та їх значення для розвитку юриспруденції. *XXIV Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою «Наука як феномен національної культури»*, 19 квітня 2019 р., м. Київ. С. 148–151.
43. Пилипчук О.О. Права недієздатних осіб в Україні в другій половині XIX століття. *П'ятнадцяті наукові читання, присвячені життю та діяльності О.П. Бородіна*, 13 листопада 2019 р., м. Київ. С. 107–112.
44. Пилипчук О.О. Йосип Олексійович Покровський (1868–1920) як фундатор вчення про римське право. *Актуальні питання історії, археології, науки і техніки*, 25–26 квітня 2019 р., Северодонецьк. С. 45–50.
45. Пилипчук О.О. Самоуправство у вітчизняному законодавстві (друга половина XIX ст.). *Світ і Україна у дзеркалі сучасної історії: актуальність діалогу*, 28–29 листопада 2019 р., Северодонецьк, 2019. С. 40–49.
46. Pylypchuk O. Development of the Theory of State and Law at St. Volodymyr's University in Kyiv (second half of the 19th – beginning of the 20th century). *International Scientific Conference “Perspectives and Problems of Integration in the European Research and Education Area”*, June 5, 2020, Cahul, Moldova. Pp. 264–269.
47. Пилипчук О.О. Правотворча діяльність Київського юридичного товариства. *Шістнадцяті наукові читання, присвячені життю та діяльності О.П. Бородіна*, 14 жовтня 2020 р., м. Київ. С. 71–80.
48. Пилипчук О.О. Об'єднаний процес в наукових працях Київського юридичного товариства (1877–1919). *Матеріали 19-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. 28–30 жовтня 2020 р., м. Київ. С. 195–199.

АНОТАЦІЯ

Пилипчук О.О. Київське юридичне товариство (1877–1919): організаційні засади, наукова та просвітницька діяльність. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України», Київ, 2021.

Дисертаційна робота є комплексним дослідженням історії становлення та функціонування Київського юридичного товариства (1877–1919). У роботі висвітлені організаційні засади, наукова та культурно-просвітницька діяльність організації. Визначено передумови появи КЮТ: досліджено розвиток європейського права у ХІХ ст., яке, свого часу, вплинуло на розвиток вітчизняного законодавства, і процес створення та діяльності юридичного факультету в університеті Св. Володимира в І половині ХІХ століття. Досліджено процес заснування КЮТ та його завдання, формування структури, організаційна діяльність, створення Відділення звичаєвого права, просвітницька і правотворча діяльність. Проведено аналіз наукової спадщини КЮТ за напрямками розвитку юридичної науки: теорія держави і права, римське, конституційне, цивільне, кримінальне та українське звичаєве право.

Ключові слова: Київське юридичне товариство, історія права, юридична наука та освіта, судочинство, правотворчість

АННОТАЦИЯ

Пилипчук О.О. Киевское юридическое общество (1877–1919): организационные основы, научная и просветительская деятельность. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – ГУ «Институт исследований научно-технического потенциала и истории науки им. М. Доброва НАН Украины», Киев, 2021.

Диссертационная работа является комплексным исследованием истории становления и функционирования Киевского юридического общества (1877–1919). В дореволюционной отечественной истории науки ощущалась сильная традиция научной рефлексии – самопознание науки. Фактическая база для возникновения какой-либо самостоятельной субдисциплины была заложена до 1917 г. и формировалась на традиционно регулярной публикации научными обществами развернутых отчетов о своей деятельности. В советской историографии происходило сознательное исключение дореволюционного наследия из действующего культурного фонда. В научных трудах советского периода даже ссылки на дореволюционные работы чрезвычайно редки. Пробел между дореволюционной и советской юридической наукой окончательно не преодолен до настоящего времени. Вот почему существует настоятельная

необходимость восстановления накопленного предшественниками культурного фонда.

Изучение эволюции организационных форм научной деятельности является одним из наименее разработанных направлений. А между тем актуальность обращения к этой проблематике неоднократно подчеркивалась исследователями: О.В.Соболевой, В.С. Савчуком, В.И. Оноприенко и др. Ключевым событием в истории становления и развития отечественной юридической науки стали юридические общества, созданные при университетах Российской империи. Среди таких обществ важное место принадлежит Киевскому юридическому обществу, которое в течение 42 лет активно развивало различные направления юридической науки.

Проведенный нами анализ источниковой базы позволил установить, что в своей совокупности указанные в диссертации группы источников составляют разнообразный и богатый объем документального обеспечения исследуемой проблемы. Их комплексное использование позволило достичь цели диссертационного исследования – провести детальное исследование становления и функционирования Киевского юридического общества и осветить вклад членов-юристов данной организации в развитие различных направлений юриспруденции на фоне эпохи того времени.

В первой главе «Историография проблемы и источниковая база исследования» анализируется литература, посвященная КЮТ. Кроме того, исследования основывается на базе источников, главными из которых являются работы авторов, членов Общества, источники, касающиеся деятельности как самого Общества, так и его отдельных членов, а также документы в архивах г. Киева. Это позволило ввести в научный оборот ранее не опубликованные источники.

Во второй главе «Предпосылки возникновения Киевского юридического общества» освещены основные вехи развития европейского права, которое повлияло, в свое время, на развитие отечественного законодательства. А также подробно рассмотрен процесс создания и деятельности юридического факультета в университете Св. Владимира в первой половине XIX века.

Третья глава диссертации «Создание и деятельность Киевского юридического общества» посвящена освещению вопросов, способствующих пониманию роли общества как особой формы организации юридической науки на украинских этнических землях, входивших в состав Российской империи. Подробно рассматриваются основания КЮТ и его задачи, формирование структуры и организационная деятельность. Описаны организационная работа Общества, в том числе создание и развитие организации, создание Отделения обычного права, просветительская и правотворческая деятельность.

Четвертая глава «Научное наследие Киевского юридического общества» посвящена анализу научных работ КЮТ по направлениям в контексте развития юридической науки второй половины XIX – начала XX веков. Освещен процесс формирования научного мировоззрения различных членов Общества и выявлены факторы, способствовавшие их становлению как выдающихся ученых-юристов и

педагогов. На основе анализа имеющихся источников сделаны выводы о том, как Киевское юридическое общество в разные времена своей деятельности сталкивалось с различными проблемами юриспруденции. Все они отличались по сложности и направлением и потому требовали незаурядных способностей членов Общества и силы характера. Однако КЮТ каждый раз удавалось решать все поставленные задачи на высоком уровне. Именно благодаря своей осведомленности и профессионализму оно стало известным юридическим обществом в Российской империи. Данный раздел разделен по юридическим отраслями, в каждой из которых описаны актуальные юридические вопросы, которые рассматривались на заседаниях КЮТ, на страницах периодических журналов КЮТ, а также в отдельных научных трудах членов Общества. Такими отраслями являются: теория государства и права, римское, государственное, гражданское, уголовное и украинское обычное право.

Пятый раздел «Последователи Киевского юридического общества» отражает историю деятельности обществ – последователей КЮТ, которые действовали в Киеве, Праге и Варшаве в межвоенный период в 17–30-х годах XX в., а также Украинского юридического общества, которое работает в Киеве с 1999 г. и поныне.

Ключевые слова: Киевское юридическое общество, история права, юридическая наука и образование, судопроизводство, правотворчество

ANNOTATION

Pylypchuk O.O. Kyiv Law Society (1877–1919): organizational principles, scientific and educational activities. – The Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of historical sciences on a specialty 07.00.07 – history of a science and technics. – GU «Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science G.M. Dobrova NAS of Ukraine», Kyiv, 2021.

The dissertation is a comprehensive study of the history of formation and functioning of the Kyiv Law Society (1877–1919). The paper covers the organizational principles, scientific and cultural-educational activities of the organization. The preconditions for the emergence of KLS are determined: the development of European law in the XIX century, which, at one time, influenced the development of domestic legislation, and the process of creation and operation of the Faculty of Law at St. Vladimir's University in the first half of the XIX century. The process of establishing the KLS and its tasks, formation of the structure, organizational activity, creation of the Department of customary law, educational and law – making activity are investigated. The analysis of the scientific heritage of KLS in the areas of development of legal science: the theory of state and law, Roman, constitutional, civil, criminal and Ukrainian customary law.

Keywords: Kyiv Law Society, history of law, legal science and education, judicature, lawmaking